

Ortnamnspolitiken i svenska Pommern

En diskursanalytisk och kontaktonomastisk studie

Av Alexandra Petrulevich

Namn och bygd 110 (2022), 95–130.

Alexandra Petrulevich, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Place name policymaking in Swedish Pomerania: A discourse analytical and contact onomastic study.

Abstract

The article presents the results of a pilot investigation into the seventeenth-century name policies associated with large-scale cadastral mapping of the Swedish conglomerate state and their implementation in Mecklenburg-Vorpommern. The material studied consists of the Land Survey's directives issued by the Swedish Crown between 1628 and 1700, as well as 759 place name attestations excerpted from the B I volume of cadastral maps of the Wolgast District from 1694. The article reveals how both practical and symbolic aspects of political discourses are evident in the regulations of place name collection and processing. Particular attention is paid to the Swedification discourse analysed by the tools native to Foucaultian discourse analysis and proximation theory. The Wolgast material shows that the Swedish land surveyors did not comply with the instructions to Swedify or translate Pomeranian names. The tentative explanation offered builds on the idea of linguistic and cultural proximity between the German-speaking region and the Swedish land surveyors.

Keywords: name policies in the Swedish conglomerate state, place names, Swedish Pomerania, Wolgast district, Foucaultian discourse analysis, proximation theory, cultural proximation, contact linguistics, contact onomastics, Swedification, place name adaptation, place name translation, language ideologies, LPP.

1. Inledning

Ortnamnspolitik har aldrig stått särskilt högt i kurs inom den historiska namnforskningen. Detta har sannolikt bidragit till att merparten av existerande ortnamnspolitiska undersökningar i Sverige berör tillämpningen av dagens lagstiftning avseende ortnamn, inte minst vad gäller ortnamnsbestånd i minoritetsspråken finska, meänkieli och samiska (t.ex. Swedell 2007, 2008, Nyström 2018). Sveriges högsta berg har exempelvis haft ett enda officiellt namn, *Kebnekaise*, en försvenskning av nordsamiskans *Giebmejáisi*, fram till år 2000 då ortnamn på minoritetsspråk fick lagstadgat skydd genom dåvarande Kul-

turminneslagen (idag Kulturmiljölagen) och därmed representation på både vägskyltar och kartor. Det är lätt att få för sig att den officiella, statligt sanktionerade svenska ortnamnspolitiken börjar först då. Mina studier av 1600-talets material avslöjar dock att explicita krav att försvenska ortnamn av icke-nordiskt ursprung finns belagda redan i Kammarkollegiets instruktioner utfärdade i samband med den landsomfattande geometriska karteringen av Sverige.

Föreliggande artikel bygger på en pilotundersökning¹ till projektet Att försvenska den andre: ortnamnspolitiken i storskaliga geometriska kartor från stormaktstidens Sverige och har för avsikt att fastställa vilka namnpolitiska diskurser som framträder i återkommande formuleringar i dokumentkorporus knuten till Lantmäteriets verksamhet på 1600-talet samt att analysera tillämpningen av instruktionerna i Wolgasts distrikt i Pommern med fokus på efterföljsamhet. Jag har ställt två forskningsfrågor till mina material, frågor som utförligt presenteras i avsnitt 4 och 5.

Vilka namnpolitiska diskurser gör sig gällande i Kammarkollegiets och senare Lantmäteriets instruktioner om namninsamling och -hantering under hela karteringsperioden (1628–1700)?

Rättade lantmätare sig efter instruktionerna utifrån analysen av namnbeståndet på geometriska kartor över Wolgastprovinsen i Mecklenburg-Vorpommern?

Därtill dryftas möjliga förklarande faktorer bakom den bild som framträder. Artikeln är alltså tudelad och består av två delstudier, en diskursanalytisk och en kontaktonomastisk.

Undersökningen uppvisar dessutom en uttalad teori- och metodutvecklingsambition. Visserligen ingår i artikeln en empirisk, kontaktonomastisk studie av ett pommerskt namnmaterial som följer i den traditionella kontaktonomastikens fotspår. Huvudtyngden ligger dock på att ta fram och tillämpa en diskursanalytisk ram som har potentialen att även inbegripa de kontaktingvistiska resultaten. Den här ramen utgår i de flesta avseenden från Michel Foucaults idéer om kunskapsproduktion och makt, men jag kompletterar den med ytterligare ett nyckelbegrepp, kulturell proximalisering, som utgör en vidareutveckling av proximaliseringsteorin. Dessutom introducerar jag ett förhållningssätt till namnpolitiken som en del av språkpolitiken och etablerar därmed potentiella kopplingar mellan namnpolitiska och språkpolitiska undersökningar. Pilotundersökningens utformning följer ett klassiskt LPP-upplägg (jfr eng. *language policy and planning*; LPP) där studier av styrdokument kompletteras med analys av faktiska tillämpningar av policyerna samt resonemang kring eventuella dolda språkideologier och/eller attityder till språk.

¹ Pilotprojektet Ortnamn i svenska Pommern genomfördes med stöd från IDO-stiftelsen för språkforskning till Hellmut Röhnischs minne (2016). Fortsatt arbete med undersökningen möjliggjordes av Riksbankens jubileumsfonds projektanslag (2021–2024; P20-0105).

I första avsnittet, 1, presenterades pilotundersökningens syfte och frågeställningar. I avsnitt 2 redogör jag för tidigare forskning om storskaliga geometriska kartor samt namnpolitisk forskning och dess koppling till LPP. Avsnitt 3 ägnas åt en presentation av den diskursanalytiska ram som tillämpas i den första delstudien. Det diskursanalytiska resultatavsnittet är tudelat. Jag går i avsnitt 4 respektive 5 igenom de ekonomiska och de språkpolitiska aspekterna av namnregleringen så som den framträder i styrdokumentet. I avsnitt 6 presenteras den andra, kontaktonomastiska delstudiens resultat. Det är i detta avsnitt som jag granskar namnmaterialet excerperat från ett urval av de pommerska geometriska kartorna. Avsnitt 7 innehåller en sammanfattning av pilotundersökningens resultat, som kritiskt granskas och kopplas vidare till det pågående forskningsprojektet Att försvenska den andre. Artikeln avslutas med en redovisning av källor och referenser.

2. Sveriges storskaliga geometriska kartor

1600-talets mest ambitiösa karteringsprojekt inleddes i Sverige 4 april 1628 då Gustav II Adolf beordrade Anders Bure att instifta en central lantmäterifunktion med syftet att mäta upp och kartera hela riket (Samlingar 1 nr 1;² redovisningen nedan utgår från Helmfrid 1959, Baigent & Kain 1992 s. 49–75, Baigent 2005, Höglund 2013a, 2013b, Karsvall 2016, Tollin 2021 s. 61–113, 369–386). Anders Bure skred direkt till verket och satte igång den systematiska geometriska karteringen som i Kammarkollegiets regi fortlöpte fram till 1650. Arbetet stramadades åt mot slutet av perioden, då kammaren 1642 inrättade en mellancheffsposition och anlitade Peder Menlös som inspektor över lantmäteriarbetet; Lantmäteriet fick dessutom egna lokaler i Stockholms slott avsedda för det växande kartarkivet. Under denna tid utbildades drygt 60 lantmätare som totalt har åstadkommit 12 000 så kallade äldre geometriska kartor. Därefter följde en period av stiltje föranledd av den ekonomiska utvecklingen då kronans hemmansinnehav minskade avsevärt till förmån för frälset (Tollin 2021 s. 371). Den storskaliga kartläggningen upphörde dock inte helt utan fortsatte i privat regi; i flera nyinrättade friherre- och grevskap anställdes lantmätare för att kartera tillhörande bebyggelser och gods. Den storskaliga lantmåteriverksamheten återupptogs av kronan på 1680-talet med syftet att se över ekonomiska resurser och skattläggning i de nyförvärvade provinserna såsom

² Samlingar 1 står för Samlingar i landtmäteri. Saml. 1, Instruktioner och bref, 1628–1699 (1901), en utgåva av Lantmäteriets handlingar från 1600-talet. Jag följer praxisen i Tollin 2021 och hänvisar till handlingarnas nummer i utgåvan istället för till sidnummer. Instruktionerna återges i utgåvans ortografi som avviker från originaldokumentens, jfr »Språket här måst undergå en betydlig modernisering, för att ej bortskrämma läsarne» (s. [i]).

Wismar och Pommern; omfattande reduktioner eller återtagande av avsöndrade egendomar på hemmaplan har likaså bidragit till fortsatt kartläggning av bebyggelser i Sverige. Ungefär samtidigt blev Lantmäteriet en självständig administrativ enhet i egentlig mening (Höglund 2013a s. 118). Under perioden 1680–1700 upprättades omkring 14 000 så kallade yngre geometriska kartor.

Kartornas framställningsprocess reglerades i Kammarkollegiets och senare Lantmäteriets instruktioner och kan sammanfattas översiktligt på följande sätt (redovisningen utgår huvudsakligen från Samlingar 1 nr 5, 10 etc., Svärdson 1928 s. 144–147, Tollin 2021 s. 76–81, 86). På våren, direkt efter snösmältningen, förväntades ansvariga lantmätare gå ut i fält i sina respektive län och mäta upp och framställa kartor i koncept på plats. Fältsäsongen varade troligen sommarhalvåret ut, men det finns konceptkartor daterade så sent på året som november och december, vilket innebär att fältarbetet fortsatte långt in på hösten och vintern. De styrdokument som utfärdats under 1600-talet saknar detaljerade instruktioner om hur själva mätningen skulle gå till. Processen kan dock rekonstrueras med utgångspunkt i lantmäterikapitlet ur *Adelig Öfning* av Åke Klasson Rålamb utgiven 1690. Formen på mätobjektet, t.ex. åkern eller ängen, förenklas till en polygon vars hörn markeras med stenar eller stavar. Lantmätaren positionerar sig på eller utanför mätobjektet, ställer upp mätbordet och markerar stationspunkten på mätbrädet med en synål. Med hjälp av diopterlinjalen återges därefter polygonens sidor på pappret utifrån synliga fasta märken samt stationspunkter. Konceptkartorna ritades av och färgglades i renritningar, så kallade renovationer, troligtvis på vintern eller vid regnigt väder under fältsäsongen. Renovationerna försågs med textbeskrivningar av objektets ekonomiska tillgångar, så kallade notarum explicatio. Det är högst sannolikt att flera andra aktörer än enstaka ansvariga lantmätare såsom lantmätarnas lärdrängar, alltså blivande lantmätare, lokalbefolkningen och lantmätarnas familjemedlemmar medverkade i processen. Dessutom lär lantmätare ha samarbetat och hjälpt varandra, vilket exempelvis konceptkartorna för Lysings härad i Östergötland vittnar om.

Sveriges storskaliga geometriska kartor utgör ett världsunikt 1600-talsmaterial. Visserligen hämtade lantmätare inspiration från utländska förebilder vad gäller mättekniken och kartornas utseende, men den centrala administrativa lantmåterifunktionen, det systematiska genomförandet av kartläggningen samt det långsiktiga perspektivet vid bevarandet av kartorna är de utmärkande drag som gör att själva projektet samt dess huvudsakliga resultat, de storskaliga geometriska kartorna, saknar motstycke på annat håll i Europa och världen (Helmfrid 1959 s. 231, Baigent 2005 s. 46–56, Tollin 2021 s. 74, 369, 384). Av dessa aspekter vill jag särskilt lyfta fram långsiktigheten som tätt hänger samman med framtidsorienteringen i lantmåteriprojektet samt kronans engagemang för att skapa förutsättningar för hållbart bevarande och effektiv använd-

ning av kartorna. Redan av den allra första instruktionen från 1628 framgår att kronan med kartans hjälp ville se in i framtiden för att kunna maximera den ekonomiska avkastningen av de tillgängliga resurserna (Samlingar 1 nr 1 punkt 1 och 3). Kammarkollegiets och Lantmäteriets chefer återkommer flera gånger under århundradet till det uttalade målet att bevara kartorna för kommande generationer (Samlingar nr 51, nr 78 punkt 14, nr 103 punkt 29 etc.). Även de tekniska aspekterna av bevarandearbetet regleras; instruktionen från 1642 ålägger exempelvis inspektorn att binda in kartorna utan att göra några veck på dem »för att de så mycket längre må kunna förvaras, Kronan och posteriteten till nytta» (Samlingar 1 nr 33 punkt 4).

De två kategorierna av storskaliga geometriska kartor, den äldre och den yngre, har förhållandevis olika genes och förutsättningar, en omständighet som särskilt gör sig gällande i diskussionen om varför karteringsprojektet överhuvudtaget kom till stånd. Trots den omfattande forskning som bedrivits på materialet framträder fortfarande ingen fullständig eller entydig bild av vilka politiska, ekonomiska och sociala faktorer som lett till att den landsomfattande lantmäteriverksamheten sjuösattes 1628. I den senaste litteraturen förkastas idén om att äldre geometriska kartor huvudsakligen framställdes och användes i skattläggningssyfte (t.ex. Helmfrid 1959, Kain & Baigent 1992 s. 53–56, Karsvall & Tollin 2010 s. 94–95, Höglund 2013a s. 62–66, 2013b s. 52). Istället tar man fasta på styrdokumentens och kartornas egna utsagor om målet med kartläggningen. Med utgångspunkt i återkommande formuleringar som »skaffa sig en överblick över egendomar» samt »förbättra deras avkastning»³ ses de äldre geometriska kartorna snarare som ett kontrollverktyg, alltså ett sätt för centralmakten att inventera, överblicka och kontrollera ekonomiska resurser i landet (jfr Helmfrid 1959 s. 229, Kain & Baigent 1992 s. 53–56, Höglund 2013b s. 52, Tollin 2021 s. 370). Vid sidan om denna huvudsakliga slutsats finns även andra idéer om varifrån inspirationen till kartprojektet skulle kunna komma; Elisabeth Baigent föreslår exempelvis en möjlig koppling till göticistisk ideologi (Kain & Baigent 1992 s. 57, Baigent 2005 s. 52–54). De yngre kartorna bygger på de erfarenheter som gjorts under den första karteringsperioden samt lutar sig mot den administrativa organisation som vuxit fram under 1600-talets första hälft. Flera poängterar att det i fallet med återupptagandet av kartlägg-

³ Jfr exempelvis »ville H. K. M:t gärna hafva en synopsis, däruti H. K. M:t alla landskapers och städers lägenhet sig för ögonen ställa kunde, hvaraf H. K. M:t sedan desto bättre kan öfverse och begrunda, hvaruti och huru hvart och ett stode att reparera och förbättra» (Samlingar 1 nr 1). Uttrycket »för ögonen ställa» återupprepas i flera instruktioner och även på kartornas titelblad. Kronans ambition att åstadkomma en produkt som kan fungera som statens »allseende öga» leder osökt tankarna till Michel Foucaults metafor om statens panoptikonblick (eng. *the panopticon gaze*; t.ex. 1980 s. 72, men även 146–165). Till skillnad från den panoptikonbild som framträder i Foucaults 1900-talstolkning aviserar centralmakten i explicit positiva ordalag att syftet är att »reparera och förbättra» snarare än kontrollera och straffa.

ningen i kronans regi finns en mycket tydlig koppling till taxering (t.ex. Helmfrid 1959 s. 227–228, Asmus 2005 s. 82, Baigent 2005 s. 41 med referenser). Här vill jag slå fast att det uttalade skattläggningsintresset under den yngre karteringsperioden inte behöver stå i motsats till den svenska militärstatens övergripande mål att kontrollera och effektivisera resursanvändningen (jfr Baigent 2005 s. 50–52).⁴

2.1. Storskaliga geometriska kartor och namnpolitisk forskning

Det har bedrivits mångsidig tvärvetenskaplig forskning på det unika kartmaterialet nationellt och internationellt (t.ex. Curschmann 1938, Liiv 1938, Helmfrid 1959, Rubow-Kalähne 1960, Pauli 1984, Asmus 1996, 2005, Tolin 2004, 2021, Baigent 2005, Lehtinen 2005, Porada 2005, Vikstrand 2005, Wästfelt 2007, Pihl 2014, Die Schwedische Landesaufnahme [2015], Karsvall 2016, Vollmer 2021). I Sverige har den äldre geometriska karteringen traditionellt varit i fokus, medan de yngre kartorna av förklarliga skäl har intresserat forskare i exempelvis Finland, Tyskland och Estland. Den infrastrukturrella forskningsinriktningen etablerade sig starkt i början av 2000-talet och resulterade i flera digitala utgåvor av storskaliga geometriska kartor både på hemmaplan och i utlandet (GEORG och KARL, Astia MHA, Geogreif, Svea-Pommern). I samband med att de svenska kartorna digitaliserades framställdes transkriptioner av karttexterna och kartornas textbeskrivningar som innehåller stora mängder ort- och personnamn (Vikstrand 2005). Namnforskare vid Namnavdelningen, Institutet för språk och folkminnen, har gjort en betydande grundforskningsinsats för att tillgängliggöra materialet för andra specialister och för allmänheten, men regelrätta språkvetenskapliga studier av namndata från storskaliga geometriska kartor är relativt få. I en uppsats från 2005 skildrar Per Vikstrand de möjligheter kartorna tillhandahåller för etymologiskt och bebyggelsehistoriskt inriktad ortnamnsforskning. Kristina Neumüller (2013) bygger en personnamnsundersökning på namndata från 1600-talets kartmaterial, medan Elin Pihl (2014 s. 30, 41, 42–43) inkorporerar namnbelägg från äldre geometriska kartor i en större kontinuitetsstudie av ägonamn i sin doktorsavhandling. Den gemensamma nämnaren hos dessa undersökningar är att kartornas namnbestånd används som rådata för språkliga analyser. I den utsträckning jag har kunnat spåra internationell forskning om namn på storskaliga geometriska kartor ansluter den till samma mönster (Oelze & Vollmer 2018, Vollmer 2021 s. 254–255).

⁴ Den taxeringsreform som de pommerska kartorna utgjorde underlag för kom aldrig att genomföras (Kain & Baigent 1992 s. 73, Höglund 2013a s. 114–116).

Diskussionen av kritiska aspekter med hänsyn till karteringens förlopp och representationen av namnmaterialet (jfr Harley 1989, Withers 2000, Gräslund Berg 2004) har antingen inte berörts alls eller i ganska ringa utsträckning (jfr Pihl 2014 s. 45–49). Inte heller den politiska dimensionen av namninsamlingen och -hanteringen sedd i ljuset av de bevarade styrdokumenterna har uppmärksamats eller fått något betydande genomslag inom svensk eller internationell onomastik.⁵ Den socioonomastiska forskningen med inriktning mot namnpolitik har hittills främst intresserat sig för tillämpningen av namnlagar och övriga namnrelaterade policyer i nutida situationer (t.ex. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering [1978], Critical toponymies [2009], Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer [2009], Indigenous and minority placenames [2014], Helander 2015a, Names and naming [2016], Nyström 2018). Kajsa Rautio Helanders undersökningar om behandling och officiell användning av samiska ortnamn i Norge, vilka åskådliggör det intrikata samspelet mellan norska namnpolitiska praktiker genom historien och nuvarande administrativa förhållanden, utgör ett välbehövligt undantag (t.ex. Helander 2015b, Helander 2016). Frågeställningar av namnpolitisk karaktär har hittills inte intresserat eller tillmätts någon större relevans inom den historiskt inriktade ortnamnsforskningen i Sverige.

Den befintliga namnpolitiska vetenskapliga produktionen saknar dessutom en uttalad koppling till språkpolitisk forskning känd under akronymen LPP (från eng. *language policy and planning*) trots att dessa inriktningar delar flera gemensamma utgångspunkter. LPP utgör en av sociolingvistikens tillämpade grenar och kan egentligen ses som en paraplydisciplin för det namnpolitiska forskningsfältet.⁶ Till LPP:s huvudsakliga forskningsobjekt hör språkliga

⁵ Det bör påpekas att Drolshagen 1920 (s. 79) är den enda äldre undersökning jag känner till som omnämmer den namnpolitiska bestämmelsen från instruktionen 1691, se nästföljande avsnitt. Studien innehåller dock inga andra upplysningar eller resonemang om denna reglering eller dess tillämpning, jfr »Nomina propria et appellativa von allem, was bei Vermessung und Beschreibung vorkam, sollten in deutscher und der gewöhnlichen Pommerschen Sprache festgehalten und nach sorgfältiger, mit rechtem Verständnis eingezogener Erkundigung nach Natur und Eigenschaften 'verschwendisch' werden.» *Verschwendisch* i citatet är en översättning av originalets *försvenska*.

⁶ Namnens status som tvärvetenskapliga (forsknings)objekt kastar viss osäkerhet över påståendet. Inom lingvistikens ter sig namnens och namnforskningens sortering under just språkvetenskap nästintill självklar. Tittar man på den befintliga svenska lagstiftningen upptäcker man snart att språklagen, Språklag 2009:600, saknar bestämmelser om namn. Istället regleras ortnamn i en hänsynsparagraf i kulturmiljölagen, Kulturmiljölag 1988:950, ändrad 2000:265, 2013:548, medan personnamn har en egen lag, Lag (2016:1013) om personnamn. Statens syn på olika namnkategorier som i viss mån väsensskilda – ortnamn ses som gemensamt kulturarv, personnamn som en i större utsträckning individuell angelägenhet knuten till folkbokföringen – förstärks av att lagarna i fråga hör till olika ansvariga departement. Kulturmiljölagen (och språklagen för den delen) sorterar under Kulturdepartementet, medan personnamnslagen är knuten till Justitiedepartementet.

praktiker och deras förhållande till existerande språklagar, -policyer och andra styrdokument, språkideologier och attityder samt språkplanering (följande sammanfattning bygger på Kamwangamalu 2004, *Research methods in language policy and planning* [2015], Mortimer 2017, Tollefson & Pérez-Milans 2018, Romaine 2021). En klassiskt upplagd LPP-studie utforskar hur det faktiska språkbruket hos en given språkgemenskap, t.ex. en minoritetsgrupp eller ett multinationellt företag, eller hos en eller fler individer, ser ut i relation till de språknormativa diskurser som präglar det omgivande samhället. Exempelvis visar Nkonko M. Kamwangamalu (2004 s. 199, 231, 245–251) att de av ursprungsbefolkningens språk i Sydafrika som getts officiellt status vid sidan om de koloniala språken engelska och afrikaans, nämligen pedi, sotho, tswana, swazi, venda, tsonga, ndebele, xhosa och zulu, har svårt att hävda sig i statsbärande sammanhang. I de skolor där undervisning sker på engelska studerar till exempel de allra flesta barn engelska som modersmål samt afrikaans eller ett av de officiella inhemska majoritetsspråken som andraspråk oavsett sitt faktiska förstaspråk (s. 232–233). Med andra ord har Sydafrika misslyckats med sina språkpolitiska ambitioner att främja de officiella inhemska majoritetsspråkens spridning och erkännande i offentliga domäner som utbildningsväsendet, rättsväsendet, TV och andra medier osv. (s. 233, 238, 245–251).

Flerspråkighet i en bred bemärkelse har varit en nyckelkomponent inom LPP sedan fältets barndom på 1950- och 60-talet. De tidiga arbetena ägnades huvudsakligen åt språkplanering i flerspråkiga samhällen i postkoloniala sammanhang och såg på språkplanering som ett ideologiskt neutralt verktyg. Den här föreställningen övergavs dock på 1990-talet efter massiv kritik som gjort gällande att LPP reproducerar rådande asymmetriska maktrelationer (t.ex. Lo Bianco 2009, Laoire 2014, Romaine 2021). Nuförtiden utgör LPP ett brett tvärvetenskapligt fält stadigt förankrat i kritiska teorier och en växande flora av metodiska tillvägagångssätt som etnografiska och korpuslingvistiska metoder, nexusanalys, foucaultiansk och kritisk diskursanalys osv. (se t.ex. *Research methods in language policy and planning* [2015], Mortimer 2017, Williams 2020). En av mina målsättningar med föreliggande studie är att sammanföra den historiskt inriktade namnpolitiska forskningen och LPP. I den analys som presenteras i nästföljande avsnitt vill jag i LPP:s anda komma åt de återkommande diskurser och – uttryckt med LPP:s språkbruk – dolda språkideologier som 1600-talets styrdokument förmedlar samt hur tillämpningen av policyerna faktiskt kommer till uttryck i kartmaterialet från det huvudsakligen tyskspråkiga Pommern i en svenskspråkig kolonial kontext.⁷

⁷ Att tala om Pommern som koloni under 1600-talet är kontroversiellt (jfr Nordin 2000 s. 87–91, Gustafsson 2016 s. 15–17) och görs i regel inte heller i artikeln. Jag menar dock att den storskaliga karteringen – med vilken kronan ju avsåg att inventera sina tillgångar i rikets samtliga delar

3. Att analysera Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner

Artikelns första frågeställning (se avsnitt 1) tar sin utgångspunkt i de styrdokument som reglerade lantmätarnas arbete (Samlingar 1). I fokus står Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner, vilka styrde insamling och bearbetning av ortnamn i den nyvunna provinsen Pommern vid slutet av 1600-talet. Jag tar dock hänsyn till samtliga dokument (1628–1700) i analysen eftersom delstudiens ambition är att knyta an innehållet i återkommande språkliga uttryck till bredare teman, som åskådliggör centralmaktens politiska och sociala mål med karteringsprojektet (jfr t.ex. ett diskurshistoriskt tillvägagångssätt i Achugar 2018, Reisigl 2018). Den innehållsliga analysen av det konkreta språkbruket (jfr eng. *small-d-discourse*, *discourse_d*, *linguists' discourse* etc. i litteraturen, översikt i t.ex. Hidalgo Tenorio 2011) tjänar även som en språngbräda för att komma åt och avtäcka de meningsskapande och legitimerande antaganden, handlingar och praktiker som konstituerar stormaktstidens namnpolitiska diskurser (jfr eng. *big-D-discourse*, *discourse_D* och *social theorists' discourse* i litteraturen). Genom denna ingång uppvisar delstudien en allmän språkkonstruktivistisk hållning (jfr t.ex. Hagren Idevall 2016 s. 14–15 med referenser). Den bygger på antagandet om det ömsesidiga beroendet mellan språkbruket, i det här fallet styrdokumentet, som ger språklig klädnad åt, konstruerar och för vidare normativa diskurser å ena sidan, och, å andra sidan, en kombination av abstrakta antaganden och föreställningar om världen samt konkreta språk- och andra handlingar, vilka i sin tur gör sig gällande vid styrdokumentens och i förlängningen namnpolitikens utformning.

Utöver diskursbegreppet i de betydelser som presenterats ovan använder jag mig av det foucaultianska konceptet makt–kunskap för att ringa in maktens ständiga närvaro vid varje länk och varje förbindelse i kunskapsproduktionens händelsekedja. På så vis blir kunskap en bärande struktur för myriader av disparata maktyttringar som hjälper till att destillera fram och legitimera maktens övergripande strategier. Kunskapsstrukturen är dock inte statisk likt en stålram utan kan snarare jämföras med en levande vävnad som ständigt behöver regenereras för att producera och reproducera människans föreställningar om exempelvis det normala eller det sanna. Den tvehövdade enheten makt–kunskap utgör med andra ord ett spritt nätverk av enskilda celler och relationer dem emellan som alstrar ömsesidiga effekter i form av kontroll, underkastelse, motstånd, aktivitet, inaktivitet osv. Makt–kunskapsnätverken och deras effekter inklusive legitimerande och normativa diskurser är föränderliga samt his-

oavsett status inom konglomeratstaten – utgör den bakgrund mot vilken de olika provinserna framträder som åtminstone retoriskt likställda inför den svenska statens koloniala intressen.

toriskt och socialt betingade; den kunskap som hålls för sann i den ena gemenskapen vid en viss tidpunkt behöver inte vara den samma i en annan gemenskap eller i samma gemenskap vid en annan tidpunkt. Synsättet föranleder en metodisk utgångspunkt att angripa maktens »taktiker och strategier» genom att undersöka hur makten skapas via historiskt situerade praktiker och återkommande (språk)handlingar.⁸

I min läsning och tillämpning av Foucault (1980, 2011) vill jag fokusera metaforen om makt–kunskapsnätverk på i första hand enskilda texter, styrdokument eller kartor, som likt nätverk av yttranden i ömsesidig relation till varandra skapar och för vidare kunskap. Därtill kan flera materiellt avgränsade texter fungera som ett nätverk, en gemensam textkropp eller korpus, och uppvisa både explicit och implicit intertextualitet (jfr Bakhtin 1981). En kronologiskt linjär läsning kan alltså med fördel kompletteras med diskursiva icke-linjära läsningar där återkommande uttryck och hänvisningar fungerar som sambandsmarkörer, men även som noder som markerar hörnpunkterna av konstruktioner större än samt väsensskilda från den enskilda texten eller hela textkorpusen. Texter utgör de viktigaste primära källorna för att nå ut till »det foucaultianska prototypnätverket» bestående av individer, institutioner, konkreta handlingar, praktiker osv. i en historisk studie, eftersom mycket av den kontext som krävs för en fungerande diskursanalys oundvikligen behöver rekonstrueras. Med andra ord bygger makt–kunskap på flera typer av nätverk som tillsammans bildar ett övergripande fraktallikt mönster där komponenten-

⁸ Jfr »The longer I continue, the more it seems to me that formation of discourses and the genealogy of knowledge need to be analysed, not in terms of types of consciousness, modes of perception and forms of ideology, but in terms of tactics and strategies of power.» (Foucault 1980 s. 78) och »I would suggest rather (but these are hypotheses which will need exploring): (i) that power is co-extensive with the social body; there are no spaces of primal liberty between the meshes of its network; (ii) that relations of power are interwoven with other kinds of relations (production, kinship, family, sexuality) for which they play at once a conditioning and a conditioned role; (iii) that these relations don't take the sole form of prohibition and punishment, but are of multiple forms; (iv) that their interconnections delineate general conditions of domination, and this domination is organised into a more-or-less coherent and unitary strategic form; that dispersed, heteromorphous, localised procedures of power are adapted, re-inforced and transformed by these global strategies, all this being accompanied by numerous phenomena of inertia, displacement, and resistance; hence one should not assume a massive and primal condition of domination, a binary structure with 'dominators' on one side and 'dominated' on the other, but rather a multiform production of relations of domination which are partially susceptible of integration into overall strategies; (v) that power relations do indeed 'serve', but not at all because they are 'in the service of' an economic interest taken as primary, rather because they are capable of being utilised in strategies; (vi) that there are no relations of power without resistances; the latter are all the more real and effective because they are formed right at the point where relations of power are exercised; resistance to power does not have to come from elsewhere to be real, nor is it inexorable frustrated through being the compatriot of power. It exists all the more by being in the same place as power; hence, like power, resistance is multiple and can be integrated in global strategies.» (Foucault 1980 s. 142.)

terna organiseras enligt samma maktbärande principer på samtliga skalnivåer. Därtill bör ytterligare en avgörande teoretisk och metodologisk förutsättning dryftas: kunskap behöver inte vara verbalt kodad då maktens–kunskapens funktion även är den att förtiga (jfr *Discourse and silencing* [2003], Schröter 2018). Förtigandet av perspektiv, åsikter, ifrågasättanden osv. utgör ett viktigt diskursspår som knyter den textbaserade diskursanalysen till konstruktioner av verkligheten bortom det sagdas horisont.

För att ge liv åt, nära och hålla levande 1600-talets namnpolitiska process krävs en omfattande makt–kunskapskonstellation bestående av monarken, kammarkollegiets medlemmar, inspektorn för lantmäteriet, ledningsfunktioner i provinserna, samtliga styrdokument, lantmätare, deras arbetsverktyg, kläder och löner, assistenter och familjemedlemmar, bönder och andra som tar emot lantmätarlag, hästar och andra färdmedel, pass, utdrag ur äldre jordeböcker osv. samt flera uppsättningar praktiker från styrdokumentens framställningsförfaranden, faktiska avmätningar i fält och renritningar till arkiveringen och eventuellt återbruk av de storskaliga geometriska kartorna. Konstellationen, dess sammansättning och de effekter som uppstår i de olika relationerna är knappast konstanta utan varierar från en bestämd karterings-, kartframställnings- och användningssituation till en annan. Ingen av de ingående komponenterna är dessutom neutral i förhållande till uppgiften att samla in, representera, bära upp, bevara eller tradera (namn)kunskap. Kartan kan exempelvis aldrig fungera som en objektiv representation av verkligheten som centralmakten använder för att uppnå sina mål. Tvärtom utgör kartan »ett spatialt panoptikon» (eng. *a spatial panopticon*, Harley 1989 s. 13), ett kompakt multimodalt uttrycksmedel som kapslar in maktens blick på ett geografiskt eller administrativt område utifrån gällande ekonomiska nyttokriterier, militärstatens ambition till territoriell expansion eller andra förutsättningar. Kartan kan också bli ett verktyg för att göra motstånd om exempelvis lantmätare väljer att inte följa maktens anvisningar.

Delundersökningens diskursanalytiska ram kompletteras med ytterligare ett verktyg, begreppet proximalisering, som närmast kommer från proximaliseringsteorin (eng. *Proximity Theory*) men som har beröringspunkter med flera kognitiv-lingvistiska ingångar i analyser av diskursrummet (följande sammanfattning baseras på Cap 2013, 2018 s. 97–103). Teorin, med rötterna i både foucaultiansk och kritisk diskursanalys, vilar på ett antagande om deixis avgörande roll i konstruktioner av argumenterande och legitimerande diskurser. Diskurserna bygger på grundläggande binära oppositioner som »jag/vi» och »de» samt »nära [ett deiktiskt centrum]» och »avlägsset», där de ingående föreställningskomplexen vanligtvis tillskrivs ett positivt eller negativt värde. Deixis förstås i det här fallet väldigt brett och omfattar flera frastyper, däribland verbfraser med deiktisk kärna. Utifrån dessa premisser definieras proxi-

malisering som en diskursiv strategi vars mål är att framställa negativt laddade, avlägsna – »utländska, främmande, antagonistiska» – enheter, företeelser eller värderingar i hotfull rörelse mot avsändaren och dess tänkta publik för att legitimera preventiva åtgärder (Cap 2018 s. 97). I proximaliseringsteorins termer konstrueras det externa hotet som emanerande från diskursrumspeniferin, »utanför det deiktiska centrumet» (eng. *outside-deictic-center*; ODC), varifrån främmande enheter kan komma att förflytta sig till diskursrummets centrala punkt, »innanför det deiktiska centrumet» (eng. *inside-deictic-center*; IDC), och angripa »inhemska» IDC-enheter. Den konstruerade förflyttning från peniferin till centrumet som tvingas på läsaren eller åhöraren kan framställas som fysisk och därmed utgöra ett exempel på spatial proximalisering, som en tidsmässig koppling mellan föreliggande konfliktsituation och händelser i det förflutna, en så kallad temporal proximalisering, samt som en ideologisk motsättning mellan ODC och IDC, en så kallad axiologisk proximalisering. Proximaliseringsteorin har framför allt tillämpats inom studier av krigs-, antiterrorist- och antimigrationsretorik.

I föreliggande analys transponeras proximaliseringsverktyget till en undersökningssituation utanför det prototypiska användningsområdet. Jag vill närmare bestämt veckla upp det föreställningskomplex som partipet *försvenskad* representerar och alluderar till i två styrdokument som reglerar bearbetning av namnmateriel i flerspråkiga områden i samband med 1600-talets storskaliga karteringsprojekt. Kammarkollegiets instruktion från 1691 lyder:

Vid alla sina mätningar och i alla sina annotationer och beskrifningar skola de, till bättre underrättelse så för oss som posteriteten, behålla och uppföra alla nomina propria och appellativa på allt, som under deras ämbetsförrättningar förekomma kan, på det *Tyska* eller rätta gemena *Pommerska* språket; men därjämte hvar och ett efter dess natur och egenskap *försvenskad* tillsätta genom särdeles ackurat inhemtad underrättelse och med rätt förstånd, samt således sakerna rätt explicera. (Samlingar 1 nr 103 punkt 29.)

Lantmäteriets direktör beordrar följande i ett brev från 1697:

På de Finska, Estniska, Lettiska, gemena Livländska och Tyska, gemena Pommerska samt Bremiska språken antecknas efter nödvändigheten nomina propria och appellativa på lägenheterna samt deras jordmånens art och bruk etc., hvarvid dock jämväl tillsättes deras betydelse med rätta försvenscade ord. (Samlingar 1 nr 175 punkt 7.)

Partipet är bildat till verbet *försvenska* som tidigast är belagt 1575 i betydelsen »översätta l. överflytta (ngt) till svenska; kläda (ngt) i svensk (språk)dräkt» (SAOB F 3317). Lantmätarna åläggs alltså att översätta »nomina propria och appellativa på allt, som under deras ämbetsförrättningar förekomma kan», något som högst sannolikt avser egennamn på och appellativiska beskrivningar

av de egendomar som skulle avmätas och karteras.⁹ Det diskursiva målet med instruktionerna är att uppmana till snarare än att legitimera en handling. 1691 står enbart två varieteter, högtyska och lågtyska (pommerska), i fokus, medan lantmätare förväntas utföra översättningar från sju olika språk 1697. Den typ av egennamn som mest frekvent förekommer på kartor och som är av intresse för den här uppsatsen är ortnamn. Att översätta ortnamn är ingen lätt uppgift eftersom namn i strikt mening inte behöver ha eller tillskrivas appellativisk betydelse – den betydelse som i så fall skulle kunna återges på svenska – för att fungera som just namn (diskussion i t.ex. Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 9–26, Nyström 2016). Svårigheter som den här översättningsuppgiften förmodligen skulle vålla¹⁰ i kombination med utbredd flerspråkighet (i alla fall tyskkunnighet, jfr Andersson 2011 och diskussionen i nästföljande avsnitt) i riksledningen talar för att själva försvenskningen huvudsakligen hade ett namn- och språkpolitiskt syfte. Vid sidan om översättningens eventuella funktionella betydelse framträder alltså en bärande symbolisk sådan: den svenska koloniseringen av området skulle manifesteras tydligt genom att »det främmande»¹¹ karterades bort (jfr Brealey 1995). Översättningen till svenska eller försvenskningen – med styrdokumentens ordval – har vidare en dynamisk sida, vilket inte minst basverbets aktionsart avslöjar. Att försvenska innebär att förflytta i språkligt och kulturellt avseende från positionen utanför den svenska centralmaktens deiktiska centrum (ODC i proximaliseringsteorin) närmare diskursrummets centrala punkt (IDC enligt samma teoribildning). Den diskursiva strategin kan därmed benämnas kulturell proximalisering och utgöra ett komplement till de olika typer av proximalisering som ursprungsteorin skiljer mellan (jfr diskussionen om kulturell likriktning i Nordin 2000 kap. 2). Den diskursspatiala förflyttningen utgör den kärna som den här användningen av proximaliseringsverktyget delar med teorins mer arketypiska tillämpningar. Retoriskt föreligger däremot inget hot som den här förflyttningen gestaltar, jfr *försvenska* och ett tänkbart alternativ *avfrämmandegöra*, utan premisserna kan – sett utifrån maktens, dvs. den svenska statens, Kammarkollegiets och Lantmäteriets, perspektiv – snarare beskrivas som positivt laddade då »det främmande» blir »svenskt» och därmed »rätt».¹²

⁹ Det bör tilläggas att den distinktion mellan de två kategorierna som instruktionstexten förefaller göra inte nödvändigtvis stämmer överens med de skiljelinjer som dagens språkvetenskap dragit fram. Ordet *namn* används exempelvis i de sammanhang där en språkvetare snarare talar om *benämning*. För exempel på användningen av *namn* och *namnge* i instruktionskorpusen se not 13 och 14 samt diskussion i nästföljande avsnitt.

¹⁰ Se avsnitt 6 nedan.

¹¹ Se avsnitt 4 och 5 för diskussion.

¹² Se avsnitt 5 för diskussion.

4. Diskursanalysens resultat: nytta

Normativa diskurser gällande insamling och bearbetning av namnmaterial utgör ett konstant men perifert spår i instruktionskorpusen. Namninstruktionerna är relativt få och utspridda samt konstituerar enbart någon promille av den totala mängden styrdokument. Det förefaller alltså tydligt att det inte var i första hand med tanke på namnen som kunskapsproduktionen i form av karteringsprojektet byggdes upp. Lantmätarna ombes namnge vissa objekt, exempelvis de skogar, moras och kärr som går att omvandla till jordbruksmark,¹³ samt skriva ut ortnamnen på kartorna, men det ges, liksom i avmätningsregleringen (se avsnitt 2), nästan inga detaljerade beskrivningar av hur namninsamlingen och -hanteringen skulle gå till.¹⁴ Det finns uppgifter om att lokalbe-

¹³ Jfr den första kungliga instruktionen från 4 april 1628: »3. ... skall han [Anders Bure] med dem [utbildade lantmätare] företaga hvart *landskap* efter annat att *afmäta* och *jordrefning hålla*, öfver hvilka afmätningar skola göras speciela landtaflor [geometriskas kartor] och afritningar, icke allenast huru socknarne och bygdelagen tillhopa hänga, utan ock på hvar och en bys lägenheter uti åker och äng, skog och mark; och därvid anteckna hvad lägenhet där är, hvad som står i framtiden på ett eller annat sätt att förbättra, med förslag och kalkulation därvid, huru detta stode till att göra och hvad det kunde kosta, samt hvad profit eller skada af sådan reparation följa kunde, med annat mer, som till sådant hörer och man ej här specialiter införa och uppräknas kan. 4. På lika sätt skall han ock förfara med alla stora *sjöar* och *strömmars* utlopp, särdeles dem, som äro eller med framgång kunna göras navigabla eller eljest gagneligen afskickas och till något nyttigt bruk förbyggas, med hvad annat, som han vet därtill tjäna och någon profit affölja. 5. Därtill skall han ock granneligen förfara med alla *skogars*, *moras* och *kärrs* natur och egenskaper, dem **namngifva** och åtskilja hvilka med nytta till åker och äng göras och afrodjas kunna, eller ock till timmer och annat nödigt fång häfdas böra.» osv. (Samlingar 1 nr 1, min markering i fetstil.)

¹⁴ Jfr följande instruktioner från 1634: »Därnäst skall jordens egenskap och natur beskrifvas, samt omständigheterna antecknas hurudan den befinnes af lera, svartmylla, sand eller annat sådant; sammaledes hvad teger i åker eller äng heter med sin bredd och längd; jämväl byns eller gårdens skog och utmark med fiske, sjöar och strömmar af alla lägenheter och nyttigheter annoteras med särskild färg; och öfverst på bladet i själfva afritningen **häradets, socknens och byns namn** specificeras.» (Samlingar 1 nr 7, min markering i fetstil); 1636: »Sammaledes förfara med *ängarne* och därvid notera **hvar ängs namn** och gräsvall, så ock huru mycket hö till hvar gård falla kan.» och »Skall granneligen annoteras **hvarje sjös, bäcks och ströms namn**, så ock hvad nytta med mjöl- eller sågkvarnar, ålfisken eller andra fisken bonden därpå hafva kan; desslikes ock af *skog* och *mossar*.» (nr 22, min markering i fetstil); 1643: »Där någonstädes finnes några förnämliga källor, af hvilka sjöar, åar och bäckar hafva sitt ursprung, skola de flitigt antecknas och **namngifvas**.» »Skola ock alla allmänningar, såväl som skogsängar och andra ängar, de där allmänningar äro **till läge och namn**, noga, med såväl deras som andras omkrets, observeras.» och »Dessutom alla förnämliga skogar, kärr dugliga att rödjas, moras, berg och annat sådant med deras storlek noga observeras och **namnas**, samt iakttagas allas deras bredd och längd och **påskrifvas deras egentliga namn**.» (nr 35, min markering i fetstil); 1691: »Samt slutligen separera, så uti byängarne som åkrarne, hvar och en grannes rätta andel och tegskiften med små afprickningar uppå sina kartor, **så ock deras särskilda namn, som de hafva**, på kartan anteckna och uppföra.» (nr 103, min markering i fetstil); 1697: »Sedan antecknas kyrkor, akademier, gymnasier, skolor och alla andra publika platser, såsom torg, tullportar, gator, bollverk på fästningar, åar, strömmar eller bäckar, vikar, sjöar, publika brunnar etc. med vissa

folkningen berördes av och även deltog i karteringsarbetet, dock inte i första hand som namninformeranter.¹⁵ Möjligen skulle formuleringen i instruktionen från 1697 kunna indikera att erhållandet av namnuppgifterna förutsätter aktiva efterforskningar bland bofasta på den aktuella platsen, men denna tolkning är osäker.¹⁶ På 1690-talet uppmuntrades lantmätarna att återanvända namnen från jordeböcker i sin produktion, vilket utgör ett enstaka exempel på en precis om än unik anvisning om varifrån namnstoffet skulle hämtas.¹⁷ Enligt det övergripande mönstret under hela 1600-talet listas en lång rad olika kategorier avmättningsobjekt i de flesta dokumenten utan att något sägs om deras namn, vilket innebär att arbetet med att samla in och skriva ut ortnamnen i många fall har varit underförstått. De punkter i instruktionerna som explicit tar upp namngivningen på kartorna (t.ex. nr 1, 22, 103 etc.) kan alltså betraktas som undantagsfall. Den funktionella förklaringen till varför explicita anvisningar om namninsamling förekommer i styrdokumentet förefaller mest trovärdig. Vid sidan om orienteringen (t.ex. »namnkunniga berg» i nr 72, 78, 190) och identifieringen, exempelvis för att lokalisera ett område till en by, socken och

bokstäfver och **antecknas deras namn**, såsom Hötorget, Packartorget etc, Öster eller Väster Tullport etc, Storgatan, Kyrkogatan, Kapellbacksgatan etc, så långt gatan har och behåller det namnet.» (nr 175, min markering i fetstil) osv. Insamling av personnamn, »borgarenas namn» och »possessorens namn», omnämns kortfattat i sena instruktioner om avmätning i städerna (Samlingar 1 nr 171, 175).

¹⁵ Exempelvis åläggs lantmätarna i instruktioner från 1635 och 1691 att inte besvära bönderna, jfr »De [lantmätarna] skola ock observera *årstiden* sålunda att de, medan säden står grön på åkern, arbeta på sädesgårdet; men, sedan säden begynner högre växa och gå i ax, öfvergifva det och företaga sig trädesgårdet, ängarne och annat sådant, på det allmogen icke skall hafva att besvära sig öfver att skada sker genom sädens förtrampande. Därvid de ock på allt annat sätt med största fog, diskretion och saktmod med bönderna umgåås skola, så att de icke till någon ovilja eller obestånd blifva föranledda.»; »Dock böra de uti detta fall helst taga sig vid hvar och en årstid de förrättningar före, som bekvämligast kunna afgöras, samt bönderna och allmogen uti deras angelägnaste åkerbruk minst hindra och ej heller något skadligt förorsaka eller missnöje uppväcka kunna, där dem icke genom särskilda befallningar några vissa sysslor under tiden föreskrifna blifva.» (Samlingar 1 nr 14, 103.) Instruktionen från 1691 uppmanar dessutom lantmätare att vända sig till äldre manliga uppgiftsgivare (jfr Withers 2000, Gräslund Berg 2004) för att kontrollera att den information som förmedlas via kartorna är korrekt: »Dessutom till större säkerhet och för att sådant med förra tider jämföra, skola de med vederbörandes tillhjälp genom åtskilligas berättelser, samt efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser, den närmaste efterrättelse därutinnan sig förskaffa, och sådant med ofvannämnda sina gjorda proffer jämföra.»

¹⁶ Jfr »Kungsgårdar, gamla och förstörda, eller behållna. Dessa upptecknas med sina namn och belägenheter, eller, om kunskapen därom felas, uppsätts namnen så vida de kunna erhållas.» (Samlingar 1 nr 174.)

¹⁷ Jfr »Alla hemmans och ägors namn tillika med deras öretal och storlek, dock räntan undantagandes, skola de utur alla K. M:ts provinsers Jordeböcker extrahera tillika med därtill nödiga annotationer i brädden, efter sådant för många orsakers skull är vid General Kontoret nödigt och omistligt» (Samlingar 1 nr 104 s. 148.)

härad (t.ex. nr 7), framträder ytterligare en viktig indexikalisk¹⁸ funktion hos namngivningen på storskaliga geometriska kartor, nämligen att signalera ekonomisk nytta så som centralmakten definierar den (t.ex. omvandling till jordbruksmark, höavkastning och segelbara vattenleder i nr 1, 22 osv.). Namn blir ett verktyg för att rikta maktens blick på de objekt som hade potential att öka kronans intäkter.¹⁹

Instruktionerna som slutgiltiga, materiellt avgränsade, texter uppvisar vidare dels intertextuella kopplingar till äldre styrdokument, dels andra typer av dialogiska fotspår som inte behöver vara skriftligt kodade.²⁰ Gemensamma överläggningar mellan lantmätare och deras överordnade – inspektorn eller direktören för Lantmäteriet samt Kammarkollegiets medlemmar och anställda – angående karterings- och kartframställningspraktiker verkar ha legat till grund för ytterligare regleringar. Lantmätarnas varierande arbetsprinciper under karteringens inledande period har säkerligen varit en bidragande orsak till detta tillvägagångssätt (jfr t.ex. Tollin 2021 s. 92). Med andra ord förefaller det troligt att styrdokumentet sanktionerar och befäster vissa redan existerande förfaranden med målet att skapa gemensamma principer för lantmätarnas arbete samt bidra till likformigheten i deras produktion. Clas Tollin (2021 s. 96) menar till exempel att jordeboksanvändningen som omnämns i flera instruktioner från 1643 och framåt sannolikt varit förekommande även under karteringens tidigaste skede. Utifrån denna synvinkel kan de tydligare namngivnings- och behandlingsregleringar som återfinns mot slutet av seklet, exempelvis i flera instruktioner gällande avmätningar i städer (nr 171, 175), ses

¹⁸ Indexikalitet innebär att ett språkligt tecken eller ett uttryck eller ett uttal kan representera olika utomspråkliga betydelser i specifika kontexter, t.ex. en bild på en skalle som indexerar livsfara, ett språkbruk – t.ex. bruket av pronomenet *hen* – som indexerar specifika ideologiska ställningstaganden eller ett uttal som indexerar geografisk eller social tillhörighet, jfr t.ex. Silverstein 2003, Eliaso Magnusson 2020 avsnitt 3.4.

¹⁹ Intressant nog uppges mot slutet av seklet att namnet i sig inte kan hindra att ett objekt tas med på en karta om det är eller kan bli av betydelse för kronan, jfr 1691: »Hvilket allt, med mera slikt, deras flit och försiktighet hemställes, att därutinnan K. M:ts höga intresse trofast uppsöka och bevaka; varande härvid dem till en allvarlig och säker efterrettelse, att inga lägenheter, **af hvad namn och huru ringa de kunna vara och dem synas**, skola omätta och oransakade förbigås eller utur annotationen och beskrifningarne uteslutas.» (Samlingar 1 nr 103, min markering i fetstil.)

²⁰ Instruktionsrubriker innehåller spår av både det intertextuella och det dialogiska, jfr t.ex. »Direktörens Metod den 30 Mars 1697 huruledes kartor öfver städerna och deras ägor skola inrättas och beskrifvas till följd af K. Brefvet 14 Aug. 1695 till landshöfdingarne» (Samlingar 1 nr 175) och »Kam. Koll. Resolution den 21 Mars 1634 på landtmätaren Johan Larssons frågopunkter» (Samlingar 1 nr 7; tyvärr finns inte frågorna bevarade, jfr Tollin 2021 s. 69). Instruktionen från 30 mars 1697 (nr 175) åtföljdes dessutom av ett missiv som riktades direkt till lantmätarna där lantmätarnas frågor om kartering av städer åberopades: »För K. M:ts tjänst och höga intresses skull, samt på grund af åtskilliga landmätares förfrågningar angående städernas med deras ägors affattningar och kartbeskrifningar samt hvad därtill hör, har man ej bort underlåta meddela honom hosföljande Metod till ledning och efterrettelse därvid.»

som en reaktion på att urbana namn inte alltid sattes ut i den utsträckning och i den form, »försvenskat», som kronan önskade.

5. Diskursanalysens resultat: ära

Den namnpolitiska regleringen under den yngre karteringsperioden tar delvis en annan riktning. Den koppling mellan namn, ekonomisk nytta och avmättningsobjekt som är påtaglig under hela århundradet kompletteras med ett språkideologiskt fokus. Studiens centrala material, instruktionerna från 15 augusti 1691 (nr 103) och 30 mars 1697 (nr 175), som kortfattat presenterades i föregående avsnitt,²¹ normerar insamling och bearbetning av namn bortom de rent funktionella aspekterna. De båda dokumenten är exempel på myndighetskommunikation, men på delvis olika nivåer. Kammarkollegiet är avsändaren i instruktionen från 1691, som vänder sig till hela lantmåterifunktionen för att instruera lantmätarna och deras mellanchefer, inspektorn, om hur geometrisk kartering bör bedrivas i Pommern och på Rügen. Det är i sin tur direktören för Lantmåteriet som efter skriftliga förfrågningar från lantmätarna i brevet från 1697 preciserar hur städer i hela riket skulle avmätas. I bägge fallen beordras lantmätarna att notera namn och appellativiska beskrivningar på framför allt hög- och lågtyska, men även »på de Finska, Estniska, Lettiska, gemena Livländska och [...] Bremiska [lågsaxiska] språken» (Samlingar 1 nr 175) samt att översätta dessa till svenska.²² Tyska var Sveriges allra vanligaste andraspråk på 1600-talet, vilket framgår av landets demografi inklusive det styrande toppskiktet samt av periodens skrift- och tryckproduktion (jfr Andersson 2011). Läroböcker i högtyska vände sig exempelvis till de som redan hade grundläggande kunskaper i ämnet (ibid.). Instruktionen från 1691 demonstrerar tydligt sin kompetens i tyska i t.ex. förhållningsregler beträffande kartering av ödemark. Det är nämligen inte tillåtet

att något införes under namn af *Heide* ['hed, mo'], *Rusch* [lågty. 'säv', 'tåg-växt?'] och *Busch* ['buske'], som icke är det i verkligheten ... dock skola de [lantmätarna] noga undersöka, om där på några ställen, när sådant växande ogräs och ris blifvit afbrändt och åkern gödd, den kan vid makt och stadigt bruk af en flitig bonde bibehållas, där ej eljest det om hösten blomstrande Heide

²¹ Se avsnitt 3 för exakta formuleringar och litteraturhänvisningar.

²² Se diskussion i föregående avsnitt. Det är betydelsefullt att (icke-svenska) ortnamn, precis som dithörande beskrivningar, uttryckligen uppmärksammas som språkliga yttranden; kopplingen till konceptet namn som kulturarv är snarare indirekt och går att uppfatta i ambitionen att »skriva in» det svenska i kulturlandskapet. I instruktionen nr 103, punkt 22, efterfrågas för övrigt avritningar och noteringar om sådant som kronan i första hand ser som kulturarv, t.ex. ruiner.

(ljung) är för bins konserver och honingsföda tjänligt och nyttigt. (Samlingar 1 nr 103.)²³

Det förefaller högst troligt att centralmaktens representanter – tillika kartornas framtida användare – inte hade några som helst svårigheter att förstå både namn och beskrivningar på tyska. Uppmärksammas bör att kartorna, bevarandediskursen till trots (se avsnitt 2), aldrig var tänkta som ett gemensamt kulturarv med ett dolt syfte att emancipera det svenska språkets användande inom ytterligare ett förvaltningsområde. Den kunskap som makten beordrade skulle produceras på svenska var hemlig och maktens egen, då lantmätarna ålades att inte sprida några uppgifter till tredje part (t.ex. nr 103).

Det föreligger en metonymisk koppling mellan å ena sidan de listade språken och de folkslag – alternativt konkurrerande stormakter – som hade språken som sina modersmål²⁴ samt å andra sidan mellan översättning som språkideologisk strategi och försvenskning i kulturellt avseende,²⁵ vilka kräver vidare undersökning. Försvenskningsformuleringarna, »*försvenskadt* tillsätta» och »med rätta försvenskade ord», ansluter nämligen till ett bredare urval av språkliga uttryck som gemensamt bär upp svensketsdiskursen i instruktionskorpusen. Diskursen i fråga konstrueras i ett slags dialogiskt format då det svenska inte sällan skrivs fram som motpolen till det främmande. Den underliggande presuppositionen bygger på att det svenska är »rätt», vilket underförstått innebär att det utländska och främmande blir »fel». I de allra flesta fallen rör det sig om »rätta svenska» mått, närmare bestämt »stockholmska», – inte »främmande» eller »utländska» – som lantmätarna skulle rätta sig efter.²⁶ Spännings-

²³ Det finns fler exempel på tyska ettordsinscott i instruktionerna, t.ex. »af amtmän eller arrendatorer, Schulzer, Wägter och Krügern eller Krögare, som ock pastorer och slika», »därnäst huru stora skylar eller Mandel af hvar slags säd, såsom råg, korn, hvete, Buchweizen, hirs, lins, hafre och andra sädesarter, som där växa», »så ock stora och ansenliga *Dörfer* eller byar» osv. (Samlingar 1 nr 103.)

²⁴ Modersmålet avgjorde i princip frågan om nationalitet under denna period (Nordin 2000 s. 78 med referenser).

²⁵ Se även avsnitt 3.

²⁶ Ytterligare exempel från 1688: »Där till äfventyrs några kartor allaredan äro förfärdigade, såsom öfver Livland, Estland och dylika provinser, hvilka efter något annat miltal gjorda äro, så bör landtmätaren vid skalan af dylika kartor icke simpliciter skrifu Scala Milliarium, utan ock därvid uppteckna utaf huru många tusen Svenska alnar en sådan mil består eller räknad är, hvilket högnödigt pröfvas och ovillkorligen desideras för kartornas konnektions skull.» och »Så måste ock lantmätnarne rätta och fördela sina snören, kedjor, stänger och andra mätninginstrumenter icke efter främmande och utländska mått, utan efter rätta Svenska Stockholmska alnar, på det uti allting jämnhet och likhet förspörjas måtte.» (Samlingar 1 nr 78); 1691: »Så måste ock landtmätarnarne rätta och fördela sina kedjor, snören, stänger och andra mätninginstrumenter, icke efter främmande och utländska eller där i orten före detta brukliga mått, utan som sagdt är efter rätta Svenska Stockholmska mått och alnar, på det uti allt må blifva jämnhet och likhet.»; ur Jacob Hagmans examensattest 1695: »Måste han [lantmätaren] förstå åtskilliga instruments bruk, som till landtmäteriet höra, samt göra åtskillnad mellan främmande och Svenska mått,

fältet mellan »de svenska» och »de andra» är högst påtagligt även i den namnpolitiska diskursen. Den kulturella proximaliseringen riktas – metonymiskt – mot stormaktens »andra»; försvenskningen blir deras inträdesbiljett till Sveriges omfattande kunskapsproducerande karteringsprojekt och dess resultat, storskaliga geometriska kartor. I detta avseende står namninstruktionerna från 1691 och 1697 dessutom i samband med en vidare krets kungliga förordningar som konstituerar 1600-talets svenska språkpolitik på myndighetsnivån, där försvenskning var ledmotivet (Nordin 2000 s. 78–80, 86–87, 134). Försvenskningen operationaliserad som tilltagande språklig och kulturell enhetlighet kan även ses som ett utslag av statens rationella tänkande, eftersom likformigheten i politiken och effektiv administration ställde krav på homogenisering (jfr t.ex. Nordin 2000 s. 285–286, 295–300 om svensk-finska förhållanden). Bestämmelser om svenska som myndighetsspråk i provinserna fanns i Ingermanland, Narva, Livland och Estland, i Narvas fall så tidigt som 1615, men efterföljdes sällan i praktiken, vilket ledde till nya omgångar styrdokument som tog upp språkfrågan (ibid.). Liknande förhållanden rådde troligen inom regleringen av karteringsprocessen inklusive namngivningen på storskaliga geometriska kartor. Efterföljsamheten var låg, vilket ledde till nya instruktioner på området.²⁷

Inom språkvetenskapen och andra discipliner har man framför allt uppmärksammat förskjutningen i styrkeförhållandet mellan svenskan och de internationella europeiska språken som latin, tyska och franska under 1600-talet (t.ex. Hansson 1984 kap. 2 och 6, Nordin 2000 s. 188–197, Thelander 2005 s. 1900–1903 med referenser, Karlsson 2007 s. 157). Retoriken till stöd för det svenska språket inom förvaltningen, diplomatin och litteraturen är väl känd (ibid.). Den förefaller ha sitt ursprung i »det götiskt-nationalistiska komplexet» (Hansson 1984 s. 112) där svenskan – eller götiskan – tillskrivs en bärande roll i den svenska nationalstatens tillblivelse. Ett av göticismens kännetecken

samt dem kunna jämföra.» osv. (Samlingar 1 nr 103.) »Rätta svenska» verkar för övrigt vara ett stående uttryck som uppträder i flera sammanhang, jfr t.ex. »den rätta svenska kärleken [till gud]» i följande citat av Johannes Gezelius, generalsuperintendenten i Riga: »För granskapetz och andre orsaker skuld önska wij att den Nyia Kyrckioordningen mötte affskaffa de Ecclesiasticas Constitutiones som här tils hafwa fördärfwat Ehst- och Lijfland, och kan med een lijten exception eller reservation i någre fåå stycken, alla Swänske Kyrckiostadgar dijt appliceras; in sacris moste det begynnas att implanta i de Provincierne den rätte Swänska Kärleken.» (Naber 1995 s. 134.)

²⁷ Jfr t.ex. inledningen på nr 175: »Ehuruval man hade förmodat att hvar och en landtmäteribetjant själf skulle nogsamta kunna finna ledning af Instruktioner, Generalorder, Metoder och förklaringar huru städerna och deras underliggande ägor borde rätteligen affattas och beskrifvas; så hafva likväl åtskilliga landtmätare i riket i många mål vid denna förrättning förfrågat sig i deras tid efter annan ankomna skrivelser, så att man fördenskull, till detta verks större säkerhet samt sparande af tid och kostnad för dubbelt arbete, och till K. M:ts tjänst och höga intresses iakttagande, blifvit förorsakad att meddela dem samtliga en generalundervisning därvid» (Samlingar 1 nr 175).

är den oskiljaktiga föreningen mellan de praktiska och de ideologiska aspekterna, »'nytta' och 'ära'» (ibid.), vilket tydligt framträder i föreliggande analys. Försvenskningsdiskursen i namninstruktionerna berör inte bara storspråket tyska i dess olika varieteter utan flera folkspråk, vilket står i skarp kontrast mot den inom språkvetenskapen spridda uppfattningen att stormakten Sverige inte brydde sig om att motarbeta den språkliga mångfalden i riket (jfr t.ex. Andersson 2011 s. 4–5 om nationalspråkets sekundära roll i en tidigmodern stat). Det predikades visserligen på folkspråk i provinserna, men integrations- och uniformitetspolitiken ställde även krav på svenskspråkighet inom och bortom förvaltningen (Nordin 2000 s. 78–80, 86–87, 91, 134, 137, 141, även 76), vilket ånyo bekräftas i den här undersökningen. Återigen är det av yttersta vikt att skilja mellan retoriken och den faktiska praktiken.²⁸ Till exempel skrevs Axel Oxenstiernas brev ömsevis på svenska och tyska – till trots för Oxenstiernas välkända svenskfrämjande uttalanden (t.ex. Nordin 2000 s. 190–191) – vilket enklast låter sig förklaras av den tillgängliga sekreterarens språkkunskaper (Andersson 2011 s. 3).

Sammansättningen av språklistan från 1697 behöver likaså en närmare granskning. Det är något oväntat att finska nämns bland en lång rad nytillkomna provinsspråk, eftersom Finland aldrig varit en nyvunnen provins utan ingått i det svensk-finska kärnområdet sedan medeltiden (Nordin 2000 s. 42–49, Höglund 2013a s. 105). Om man i så fall antar ett slags helhetsperspektiv i regleringen, dvs. att namn på rikets samtliga språk skulle översättas till svenska, behöver avsaknaden av exempelvis danska, ryska eller något av de samiska språk som talades i stormaktsväldets norra delar en förklaring, eftersom det bevisligen fanns ortnamn av danskt,²⁹ ryskt och samiskt ursprung i riket.³⁰ Här tål visserligen betydelsen av språkbenämningen *finska* i en 1600-talskontext diskuteras (jfr Aalto & Lehtola 2017 s. 8 om fvn. *finnar* 'samer'). Den svenska medeltida traditionen skiljer mellan etnonymerna *finne* 'finne' och *lapper* 'same' (jfr Sdw. s. 251, 736, även Nordin 2000 s. 313 om benämningen *lapp*). De dialektala betydelserna hos ordet *finne* varierar och inbegriper 'same' (jfr NorrIS s. 89), men avsändaren av instruktionen (Lantmäteriet baserat i Stockholm) och närmare kontext (reglering av namninsamling och -hantering i urbana miljöer) talar för att benämningen *finska* avser just finska i det här fallet. Styrdokumenten och i förlängningen karteringsprojektet genererar

²⁸ Se avsnitt 5.

²⁹ Försvenskning av skånska ortnamn förekom i praktiken, t.ex. Svensson 2015 s. 25, 112.

³⁰ Här menar jag inte att lantmätarna genomförde etymologiska analyser för att »språkbestämma» namnen. Sannolikt likställdes ortnamnens språktillhörighet med det språk som talades i området, jfr diskussion i avsnitt 5 om slaviska ortnamn i Tyskland som sannolikt uppfattades som tyska. På liknande sätt bestämdes nationalitet inte sällan utifrån individens modersmål (Nordin 2000 s. 78 med referenser).

kunskap om olika typer av »de andra» som tentativt kan placeras längs ett intersektionellt kontinuum från diskursrummets semicentrala del till dess mest avlägsna position i relation till den svenska statens deiktiska centrum: från invånarna i de forna danska landskapen som av kronan snarast betraktades som ursprungliga svenskar (jfr Nordin 2000 s. 56–64, 130) till finsktalande bofasta protestanter i Sverige-Finland, bofasta lutherska provinsundersåtar med olika modersmål,³¹ bofasta ortodoxa ryssar samt slutligen samisktalande icke-bofasta nykonverterade invånare. Utgår man från den här trubbiga uppställningen, som jag av utrymmesskäl inte kan problematisera eller gå närmare in på i den här artikeln, blir möjliga politiska ställningstaganden bakom språklistan något mer begripliga. Namnpolitiken som formuleras i Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner berör de områden som befolkas av bofasta protestanter som inte är »aff ett Tungomåhl ... medh Sverige» (citerat efter Nordin 2000 s. 53). Samernas position förefaller särskilt utsatt, eftersom kronans sätt att definiera ekonomisk nytta som framför allt jordbruksmark utesluter eller snarare rationaliserar bort de traditionellt samiska näringarna från karteringens intressesfär. Samer förblir både språkligt och ekonomiskt osynliga för det spatiala panoptikonets – och i förlängningen statens såväl som »posteritetens» – blick.

1600-talets storskaliga karteringsprojekt inklusive dettas namnpolitiska dimension kan sammanfattningsvis betraktas som en av flera parallella konstituerings- och styrningsprocesser som döljer centralmaktens tolkningsföreträde vid kunskapsproduktion. Kronan önskade göra sina undersåtar och deras materiella värld begripliga utifrån sin egen förförståelseram för att kunna styra deras beteenden och utnyttja deras fullständiga produktionskapacitet. Det inrättas kontrollfunktioner inom förvaltningen för att inspektera att den nyvunna kunskapen – exempelvis om vad som är ekonomiskt nyttigt och därmed synligt och vad som inte är det – kodas på ett reglerat och likartat sätt på geometriska kartor samt att den bevaras för framtiden och därmed traderar denna sanktionerade berättelse om Sverige vidare till kommande generationer av maktutövare. Samtidigt vilar den riksomfattande karteringen och översynen av tillgängliga ekonomiska resurser på grundantagandet att dess indirekta resultat i form av höjd avkastning och/eller språklig och kulturell homogenitet har potentialen att gagna sammanhållningen inom det svenska väldet. Språk- och namnpolitiken blir ett led i en omfattande (om)definieringsprocess inriktad på försvenskning inom och bortom statlig administration. Ytterst handlar denna process om att skapa en gemensam svensk identitet åt språkligt och kul-

³¹ Vilka givetvis skulle kunna delas upp vidare efter språk- och provinstillhörighet. Det kan även läggas till att den juridiska inramningen för varje provins samhörighetsvillkor inom det svenska storväldet skiljde sig åt, jfr Nordin 2000 kap. 2.

turellt heterogena undersåtar samt att införliva dem i den svenska staten. Jonas Nordin (2000 s. 446–448) kallar 1600-talets nationella retorik för intuitiv kunskap om det nationella som ännu inte hittat sitt praktiska uttryck. Jag menar att den intuitiva kunskapen medvetet börjar kodifieras under den här perioden, även om retoriken och praktiken inte alltid går hand i hand.

6. Tillämpningen av instruktionerna i Wolgast 1694

Artikelns andra frågeställning berör efterföljsamheten till de namnpolitiska riktlinjerna i Pommern, närmare bestämt i distriktet Wolgast. Karteringen i Pommern kom igång först 1692 efter flera års turbulens kring projektet (Drolshagen 1920 s. 77–90, Pauli 1989 s. 63–66, Baigent & Kain 1992 s. 73–75, Höglund 2013a s. 110–111). Det svenska lantmätarlaget bestående av åtta lantmätare³² under ledning av Gunno Eurelius (adlad Dahlstierna) kartlade samtliga svenska områden i Pommern och Mecklenburg på enbart sju år, en bedrift som kantades av svåra ekonomiska bekymmer (t.ex. Pauli 1989 s. 66, Höglund 2013a s. 111). Karteringsprocessen och dess dokumentation reglerades framför allt av instruktionen från 15 augusti 1691 (nr 103) varur utdrag analyserats i avsnittet ovan. Jag har valt att undersöka kartorna från Wolgast eftersom detta område avmättes mitt i den aktuella perioden då lantmätarnas arbetsgång och metoder kan anses vara beprövade. Pilotundersökningen begränsas till sammanlagt 46 signerade renovationskartor (ty. *Urkarten*) från Wolgast samlade i volymen BI som är tillgänglig i digitala faksimil via tjänsten Geogreif. Dessa ritades av fyra lantmätare: 1–11 av Simon Skragge, 12–22 av Arvid Carlmark, 23–36 av Brynolf Hesselgren samt 37–46 av Olof Spaak. Samtliga kartblad är daterade till år 1694; endast i tre fall finns datum utskrivna (20 juni, 16 augusti och 6 september). Det är viktigt att poängtera att det inte finns några konceptkartor från Pommern bevarade, men renovationerna framställdes i två versioner, de signerade *Urkarten* samt de anonyma »generiska», renkartorna (ty. *Reinkarten*;³³ Höglund 2013a s. 113). Enligt Mats Höglund (ibid.) verkar det ha funnits en praxis att dubblera renovationskartor i Pommern. Det är möjligt att *Urkarten* var avsedda att skickas till Stockholm, medan *Reinkarten* som kan vara kopior av *Urkarten*, användes på plats i Pommern (ibid.). Textbeskriv-

³² Lantmätarna byttes ut genom åren.

³³ Av de pommerska kartorna finns inga koncept bevarade. Av konceptkartorna (som alltså inte längre finns) gjorde man två renritningar. Den ena renritningen var signerad och daterad av lantmätaren. Den andra var »generisk» utan några särskiljande drag eller några uppgifter som skulle kunna skilja de olika kartorna åt vad gäller deras proveniens. Sannolikt gjorde man två renritningar för att den ena skulle skickas till Stockholm och den andra skulle finnas till hands på plats i provinsen.

ningarna, den pommerska motsvarigheten till notarum explicatio, finns samlade i separata volymer, t.ex. Register öfwer Wolgasts District, som består av uppemot 1000 sidor. Framställningen av dessa beskrivningar regleras likaså i instruktionen från 1691 där lantmätarna ombes att samla in och återge uppgifter om områdets ekonomiska avkastning samt jämföra dessa med sina egna iakttagelser, till exempel:

När han [lantmätaren] det vet, kan han aftaga och uträkna en viss del af åkrarne medan alla skylarne stå ute och räkna samma skylar, samt vidare huru många tunnor de kunna gifva; hvarigenom de sedan finna, huru många tunnor hvar slags åkerjord gemenligen gifver efter en tunnans utsäda. Detta böra de [lantmätarna] uppföra i kartornas deskription, och hvar för sig, så därom som om allt annat slikt, sina tankar omständligen yttra. Dessutom till större säkerhet och för att sådant med förra tider jämföra, skola de med vederbörandes tillhjälp genom åtskilligas berättelser, samt efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser, den närmaste efterrättelse därutinnan sig förskaffa, och sådant med ofvan nämnda sina gjorda profter jämföra. (Samlingar 1 nr 103 s. 129–130).³⁴

Eftersom kronan misstänkte fusk rekommenderas inte återanvändandet av pommerska jordeböcker, även om lantmätarna uppmantras att konsultera andra skriftliga källor.³⁵ Textbeskrivningarna finns digitaliserade, utgivna elektroniskt samt översatta till tyska i resursen Svea-Pommern.

Namnmaterialen har jag samlat in på beläggnivån oavsett typ av namn eller var på kartbladet namnen finns – på kartkroppen,³⁶ som gräns- eller vängivelser utanför kartkroppen etc. Jag har enbart excerperat 1600-talsbelägg utförda i bläck, vilket innebär att jag inte tar hänsyn till samtida blyertsanteckningar, även om de innehåller namn som t.ex. *Kleine Wittsoll* (blad 16), eller till revideringarna från 1700-talet. På grund av undersökningens omfång har jag inte studerat materialet från textbeskrivningarna utförligt; jag har dock använt namnbeläggen därifrån som jämförelsematerial. I flera fall, särskilt vad gäller ägonamn, finns namnen enbart utskrivna på kartorna, även om det motsatta förhållandet, dvs. att det förekommer namn i textbeskrivningarna som inte

³⁴ Vad gäller höavkastning skulle man dock inte lita på någons berättelser utan enbart utgå från egna observationer (s. 131).

³⁵ T.ex. »I hvilket mål, såväl som för de bebyggda och brukbara hofs och hemmans affattande, det ock är för dem [lantmätarna] högligen af nöden och outhärligt, att de förskaffa sig riktiga och veritabla uppsatser eller specifikationer uppå alla hof, byar och hemman, samt andra lägenheter i hvar sitt distrikt, eller under hvart amt och hof för sig, som ock af hvad natur hvart och ett hemman i den eller den byn eller Flecken månde vara, och hvem som därtill är possessor med mera slikt som nödvändigt pröfvas. Och kunna de förmodligen sådana underrättelser och listor bekomma af amtmän eller arrendatorer, Schulzer, Wägter och Krugern eller Krögare, som ock pastorer och slika, emedan nästan inga, mycket mindre vissa och säkra jordeböcker där i orterna inrättade och befintliga äro.» (S. 128.)

³⁶ Dvs. den avgränsade kartan över ett specifikt område. På ett kartblad kan dock avbildas även kyrkor, hamnar, floder och annat innehåll som ligger utanför ett sådant område.

finns med på kartorna, också gäller. Totalt handlar det om 723 säkra belägg³⁷ på 273 unika namn. Bebyggelsenamnen och ägonamnen är – föga förvånande – de största kategorierna i materialet. Dock finns det betydande variation vad gäller lantmätarnas benägenhet att skriva ut ägonamn och andra smånamn på kartorna. Arvid Carlmark och Olof Spaak sätter ut få namn på kartorna generellt och knappt några ägonamn alls, Simon Skragge innehar en mellanposition och ger betydligt fler upplysningar, medan Brynolf Hesselgren är ensam om att uppges uppemot 15–20 smånamn per kartblad. Dessa förhållanden återspeglas till en viss del i hur utförliga textbeskrivningar lantmätarna lämnar.

Teoretiskt och metodiskt bygger delstudien på tidigare kontaktlingvistiska och -onomastiska undersökningar. Kontaktonomastiken är en av socioonomastikens deldiscipliner som undersöker hur namn påverkas i språkkontaktsituationer (Sandnes 2016). Ett av deldisciplinens mål är att identifiera de faktorer som är avgörande för vilka språkliga spår som kontakten har potential att lämna i namnmaterial. Lingvistisk analys av så kallade interferensfenomen eller anpassningsstrategier utgör en nödvändig förutsättning för diskussionen av förklarande faktorer, inspirerad av kontaktlingvistisk forskning (jfr Thomason 2001, Sandnes 2003, Petrulevich 2016). Majoriteten av dessa namn Anpassningsmodeller baseras på strukturalistisk analys av interferensfenomen på olika språkliga nivåer, där man brukar skilja mellan fonologisk, morfologisk, lexikal och semantisk anpassning (jfr t.ex. Weinreich 1953, Pedersen 2015, Sandnes 2016). I det här sammanhanget behöver motsvarighetsförhållanden mellan sådana lingvistiskt definierade anpassningsstrategier och begreppet försvenskning från 1600-talets styrdokument (se avsnitt 3) preciseras. Det är onekligen svårt att veta vad kronan avsåg med försvenskning bortom ordboksdefinitioner, vilka diskuterats i avsnitten ovan. Av denna anledning har jag valt att operationalisera försvenskning som ortnamnsanpassning, för definition se Petrulevich 2016 s. 49, bortom den ortografiska nivån. Analysen försvåras dock eftersom jämförelsematerialet för många av namnen saknas helt. Medan kartbeläggen på bebyggelsenamn som *Möckow* (dagens *Moeckow*),

³⁷ Det totala antalet belägg uppgår till 759. Av dessa har jag exkluderat 20 belägg som knappt är läsbara samt 16 belägg på svenska namn. Med svenska namn avses namnbildningar av typen *Wrangelsborgs kyrka* och *Zarnkows äng* som inte nödvändigtvis går tillbaka på några tyska motsvarigheter. Med andra ord implementerar jag inte någon namnparsmetod i undersökningen, utan ansluter mig till uppfattningen att likabetydande »par» inte nödvändigtvis består av ett källnamn och en översättning till målspråket (för diskussion och referenser se Petrulevich 2016 s. 40–42). Att omnämna en kyrka som en kyrka i en svensk kontext kräver inte en omväg via tyskan. Det bör läggas till att jag inte excerperat all text från kartorna. Det förekommer exempelvis diverse anteckningar om stationspunkter och andra företeelser av typen »stor sten», »kvarn» eller »fiskdamm» på svenska som jag inte ser som namn och som av denna anledning inte tas med i undersökningen. Ägonamnens (och bredare smånamnens) position mellan namn och appellativiska bildningar har diskuterats mycket i namnforskningen, se t.ex. Pihl 2014 s. 51–53 med referenser.

Karbow, Hohendorf etc. kan jämföras med motsvarigheterna i regionens äldre matrikel (Kahldensche Matrikel, se Dähnert 1765 s. 634–643, Matrikeln s. 307–322, Asmus 1996 s. 82) samt diplom utgivna inom serierna Meklenburgisches och Pommersches Urkundenbuch (t.ex. MUB 4, 5, 10, 15, PUB 1) utgörs smånamnsmaterialet ur de storskaliga geometriska kartorna, alltså ägonamn, vattennamn, höjdnamn etc., oftast av första belägg för namnen i fråga, t.ex. *Op den Hohlenberg, Tannkenberg, Barkemoor, Wittmoor, Papenwinkel, Grote Gern, Kleine Wisch, Kleine Swarte See, Knerkhorst, Grosse Brink, Kuhlenwisch* etc.³⁸

Delundersökningen visar att endast en liten andel namn på kartorna försvenskas eller anpassas: 72 av 723 belägg (10 %) på 24 av 273 unika namn (9 %). Det bör påpekas att avgränsningen av anpassningarna har varit generös. Förutom de otvetydiga exemplen som *Nitzbandska heden* (kartblad 1), jfr *Nitzbands Heide* i textbeskrivningen och på kartbladet 6, och *Wrangelkow*, jfr *Wangelkow*,³⁹ har jag även inkluderat något tvetydiga fall såsom *Wolgasts distrikt* som skulle kunna återgå på en likalydande tysk motsvarighet, jfr dock ty. *Wolgastischer District* och *Amte Wolgast*, eller växlingen mellan ⟨a⟩ och ⟨e⟩ i enstaka belägg som kan ha med ortografisk variation att göra, t.ex. hapaxskrivningen *Pratschow*, jfr *Pretschow* i övrigt. Det är i vilket fall mycket förvånande att regionens ursprungliga tysk-slaviska namnskick i princip ligger intakt, vilket går stick i stäv mot instruktionskravet på försvenskning. Dessutom är andelen anpassningar på beläggnivå nästan lika låg bland bebyggelsenamn som bland smånamn. Visserligen står lågtyska och svenska väldigt nära varandra, jfr likalydande ord som *sten, borg, fält/Feld, tegel* etc., men ändå finns det samtidigt förutsättningar för försvenskning och översättning av återkommande namnelement som *klein, gross, See, -dorf, -heide* etc. även om namn rent funktionellt inte behöver vara genomskinliga (se avsnitt 3). Tyskan, både låg- och högvarieteteten, vållade knappast några bekymmer för lantmätnarna; exempelvis skrev »författaren-ämbetsmannen» Gunno Eurelius lyrik

³⁸ Samtliga namn återges i artikeln i normaliserad form. Vad gäller bebyggelsenamn har jag vid ortografiska växlingar, t.ex. mellan ⟨e⟩ och ⟨i⟩ i namnet *Pritzier* eller ⟨s⟩ och ⟨z⟩ i namnet *Ziten* (dagens Ziethen), normaliserat mot den rådande tyska standardformen. Smånamnsmaterialet normaliseras i så hög utsträckning som möjligt mot den lågtyska normen. Jag har upphävt vissa talspråksbetingade växlingar såsom belägg med och utan apokope, t.ex. normaliseringen *-böke* för beläggets *-bööck*. Min normalisering avviker i några få fall från den i *Digitales Flurnamnenbuch Vorpommern* (DFV) eftersom normaliseringen i DFV varierar och högtyska former ibland förekommer. Det bör även läggas till att det bland de smånamn som jag excerperat finns några som saknar motsvarighet i DFV. De viktigaste arbetena för bearbetning av smånamnsmaterialet i denna studie är DFV och Dieter Greves manuskript från 2016.

³⁹ Det rör sig här troligen om så kallad onomastisk anpassning (Petrulevich 2016 s. 58–59) eftersom avledningsbasen byts ut på grund av associationer till andra *Wrangel*-namn i området, *Wrangelsborg* och *Wrangelsborgs kapell*.

på tyska (Andersson 2011 s. 9).⁴⁰ Däremot förefaller det troligt att det förelåg variation i lantmätarnas tyskkunskaper som eventuellt inverkade på deras benägenhet att sätta ut smånamn, se ovan.⁴¹ Hesselgren, som verkade behärska språket på hög nivå, antecknade tyska namnfraser i deras helhet, t.ex. *die Hür, Grote moor acter den Hohen Berg, Op den Hohlenberg* etc. Även om dessa resultat förefaller förvånande mot bakgrund av Lantmäteriets instruktioner ansluter de till liknande slutsatser i andra studier; Lantmäteriets omorganisation mot linjestyrning samt flera omgångar instruktioner som innehåller likartade formuleringar tyder på att efterföljsamheten var låg (jfr Tollin 2021 s. 92, 93; se även diskussionen i avsnitt 4 och 5). Ytterligare ett exempel på detta är textbeskrivningarna till kartorna över ön Rügen som skrevs på tyska, inte på svenska (Pauli 1984 s. 76). Den föreliggande delundersökningens slutsats berör dock en väldigt specifik aspekt av lantmäteriarbetet i Pommern. I övrigt verkar lantmätarna ha följt instruktionerna, i alla fall enligt Ulf Pauli (1989 s. 70).

Det återstår att svara på frågan varför lantmätarna lät bli att anpassa eller försvenska namnen. Återigen vill jag återropa närhetsförhållanden mellan språken och deras bärare, denna gång ur en lingvistisk snarare än diskursanalytisk synvinkel. Både inomspråkliga och utomspråkliga faktorer spelar alltså roll för avsaknaden av interferens i det här fallet (jfr Thomason & Kaufman 1988 kap. 3, Thomason 2001 kap. 4). De pommerska namnen oavsett etymologi anpassas inte i någon större utsträckning eftersom det föreligger dels typologisk likhet mellan kontaktspråken lågtyska och svenska, dels språklig och kulturell närhet (eng. *linguistic and cultural proximity*) mellan svenskspråkiga lantmätare och Wolgasts tyskspråkiga tjänstemän och annan befolkning. Den här närheten kom till uttryck genom lantmätarnas goda kunskaper i tyska samt relativt sett jämlika statusförhållanden mellan de svenska och de tyska tjänstemännen (jfr om Pommerns särställning bland provinserna i Nordin 2000 s. 87–91). Utifrån en diskursanalytisk utsiktspunkt kan man dra slutsatsen att de pommerska områdena ingick i lantmätarnas – om inte centralmaktens – deiktiska centrum. Slutsatsen förblir dock en spekulatio n eftersom det behövs jämförande undersökningar om hur namnen i andra karterade flerspråkiga områden behandlats.

⁴⁰ Eurelius skönlitterära produktion verkar dessutom ha fungerat som ämbetsmeritering (Gustafsson 1967 s. 100–101).

⁴¹ Det kan dock också röra sig om idiosynkratiska skillnader. Olof Spaak omnämner exempelvis betydligt fler smånamn i sin textuella beskrivning än i sina kartor.

7. Avslutning

Föreliggande artikel bygger på en historisk ortnamnspolitisk undersökning av Kammarkollegiets och Lantmäteriets styrdokument gällande storskalig geometrisk kartering av Sverige samt tillämpningen av instruktionerna i det tyskspråkiga Pommern i en svensk kolonial kontext. Analysen av dokumenten visar att instruktionerna som reglerade insamling och hantering av ortnamn blev fler och mer detaljerade mot slutet av karteringsperioden. Med andra ord genomgick regleringen en temporal utveckling från implicita förväntningar på lantmätare att leverera det önskade namnmaterialet till mer explicit detaljstyrning av vilka namn som skulle samlas in och i vilken form, och på vilka sätt namnen skulle skrivas på geometriska kartor. Samtidigt tyder utfärdandet av nya omgångar instruktioner samt de dialogiska spåren i dokumenten på att efterföljsamheten bland lantmätarna var låg. Mina resultat bekräftar den allmänna bilden av den geometriska karteringens utveckling under 1600-talet (t.ex. Höglund 2013a s. 84, Tollin 2021 s. 92, 93). Bland de namnpolitiska diskurser som dryftats i artikeln vill jag särskilt lyfta fram namngivningens uttalade koppling till potentiell ekonomisk nytta samt försvenskningssdiskursen. Dessa två kan ses mot bakgrund av den göticistiska ideologi med betoning på nyttan och äran som anammats av det styrande skiktet. Under 1600-talet kan ortnamnspolitiken utan förbehåll betraktas som en del av språkpolitiken⁴² med kravet på försvenskning som den minsta gemensamma nämnaren. De ortnamns- och språkpolitiska insatserna utgör vidare ett led i kronans integrations- och uniformitetspolitik orienterad mot språklig och kulturell enhetlighet. Av denna anledning kan det vara angeläget att inom språkvetenskapen tänka om kring och nyansera bilden av 1600-talets språkpolitiska retorik och praktik. Även om riktlinjerna inte följdes besitter styrdokumentet ett avsevärt symboliskt idékapital som under efterföljande århundraden utvecklades till en fullfjädrad nationalistisk ideologi. Här vill jag återigen återropa bevarandediskursen, eftersom den kunskapsproduktion som staten via karteringsprojektet initierade på 1600-talet och dess huvudsakliga resultat, de storskaliga geometriska kartorna, avsågs att stå till tjänst för och prägla kommande generationer av makthavare. Den kontaktonomastiska delstudien avslöjar att den absoluta majoriteten av namn, såväl bebyggelse- som ägo- och andra smånamn, på de storskaliga geometriska kartorna från Wolgasts distrikt återges i sin tyska form oavsett namnens etymologi. Det slaviska ortnamnssubstratet som förmedlas via tyskan fungerar alltså på samma villkor som tyskspråkiga bildningar. Resultaten tolkas utifrån studiens gemensamma diskursanalytiska

⁴² Som även kan sägas ha inbegripit litteraturpolitiken (jfr Hansson 1984 s. 14, kap. 6).

ram. Jag menar att kulturell proximalisering uteblir eftersom det är troligt att svenska lantmätare betraktade det tyska som en del av ett gemensamt vi.

Pilotundersökningens resultat ligger till grund för ett större projekt, Att för-svenska den andre, där jag tar ett helhetsgrepp om den namnpolitiska processen och undersöker 1600-talets formaliserade ortnamnspolitik, dess agenda, utformning och tillämpning i en bredare geografisk och temporal kontext. Jag kommer att undersöka tillämpningen av styrdokumentet i tre olika flerspråkiga områden vid olika tidpunkter: Mecklenburg-Vorpommern, där tre språk historiskt varit närvarande, västslaviska, tyska och svenska, och som var först ut att få en explicit försvenskingsreglering, Åbo och Björneborg i Finland, där svenska och finska kommer i kontakt både före och efter instruktionernas tillkomst, samt delar av Norrbotten som utmärks av språkkontakt mellan samiska, finska och svenska, men vars språksituation inte återspeglas i instruktionerna. Projektet kommer att pröva ett huvudsakligt antagande om att valet av olika sätt att hantera ortnamnen kan ha berott på språklig och kulturell närhet mellan svenskspråkiga lantmätare och representanter för flerspråkiga områden. På det metodmässiga planet är min ambition att tydligare fånga upp materiella förutsättningar för de kunskapsproducerande nätverken, inte minst vad gäller kartframställningen, samt ytterligare nyansera maktförhållandena – eller snarare relationerna – i en karteringssituation. Det är min uppfattning att målsättningen kräver en annan teoretisk inramning, närmare bestämt aktör-nätverksteorin (Law 1992, Latour 2005, Hagren Idevall 2018; jfr Hagren Idevall 2016 s. 38–42).

Det finns flera aspekter i undersökningen som jag av utrymmesskäl inte kunnat utforska vidare. Kunskapsproduktionen i form av äldre och yngre geometriska kartor var exempelvis manligt kodad och sköttes nästan uteslutande av män, både vad gäller den administrativa organisationen och lantmätarnas informanter på plats (jfr formuleringen »efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser» i not 15, Withers 2000, Gräslund Berg 2004). Drottning Kristinas regeringstid samt familjemedlemmarnas, hustrurnas, eventuella medverkan utgör de enda undantagen (jfr Tollin 2021 s. 81). Detta har rimligen implikationer på vems namn samt vilka typer av namn som samlats in, vilket i förlängningen utgör en extra maktdimension i diskussionen av den namnpolitiska processen i dess helhet. Analysen av olika typer av »andra», sedda utifrån kronans horisont samt av förtigandet av exempelvis det samiska i styrdokumentet har inte heller fått det utrymme den förtjänar och jag hoppas återkomma till ämnet i ett annat sammanhang.

Källor och litteratur

- Aalto, Sirpa & Lehtola, Veli-Pekka, 2017: The Sami representations reflecting the multi-ethnic north of the saga literature. I: *Journal of northern studies* 11:2. S. 7–30.
- Achugar, Mariana, 2018: Critical discourse analysis and history. I: *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 298–311.
- Ainiala, Terhi, 2016: Names in society. I: *The Oxford handbook of names and naming*. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 371–381.
- Andersson, Bo, 2011: Tyskt språk och tysk kultur i 1600-talets Sverige. Manuskript (preprint). uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:408607/FULLTEXT01.pdf
- Asmus, Ivo, 1996: Die geometrische Landesvermessung von Schwedisch-Pommern 1692–1709. I: *Baltische Studien N.F.* 82. S. 79–98.
- 2005: Erfarenheterna kring en nyttgåva av de svenska matrikelkartorna över Vorpommern. I: *Nationalutgåva* (se detta). S. 81–94.
- Astia MHA = Astia-tjänsten, Riksarkivet, Finland. MHA Maakirjakartat (1634–1698). https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=2510170559
- Baigent, Elizabeth, 2005: Monarchs, ministers, and maps. The geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. I: *Nationalutgåva* (se detta). S. 23–60.
- Bakhtin, Mikhail M., 1981: The dialogic imagination. Four essays. Ed. by Michael Holquist; translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin.
- Brealey, Ken G., 1995: Mapping them 'out'. Euro-Canadian cartography and the appropriation of the Nuxalk and Ts'ilhqot'in first nations' territories, 1793–1916. I: *The Canadian geographer / Le Géographe canadien* 39:2. S. 140–156.
- Cap, Piotr, 2013: Proximity theory and critical discourse studies. A promising connection? I: *International review of pragmatics* 5. S. 293–317.
- 2018: Spatial cognition. I: *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 92–105.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Critical toponymies. The contested politics of place naming. Eds.: Lawrence D. Berg & Jani Vuolteenaho. 2009. London.
- Curschmann, Fritz, 1938: Die schwedischen Matrikelkarten von Vorpommern und ihre Bedeutung für die Siedlungs-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des Landes. I: *Beiträge zur Raumforschung und Raumordnung* 1. S. 165–175.
- DFV = Digitales Flurnamenbuch Vorpommern. <https://flurnamenbuch-vorpommern.germanistik.uni-greifswald.de>
- Discourse and silencing. Representation and the language of displacement. Ed.: Lynn Thiesmeyer. 2003. Amsterdam–Philadelphia. (Discourse approaches to politics, society, and culture 5.)
- Drolshagen, Carl, 1920: Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster. Nach deutschen und Schwedischen Quellen bearbeitet. 1. Greifswald.

- Dähnert, Johann Carl, 1765: Sammlung gemeiner und besonderer Pommerscher und Rügischer Landes-Urkunden. Gesetze, Privilegien, Verträge, Constitutionen und Ordnungen. Der Supplementen und Fortsetzung zweyter Band, Theil 1 (Suppl., Bd. 2, Theil 1). https://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN788366548/1/LOG_0003/
- Eliaso Magnusson, Josefina, 2020: Språk, diaspora, makt. Flerspråkiga resurser och diasporaidentiteter bland unga vuxna i Sverige. Stockholm. (Dissertations in bilingualism 30.)
- Foucault, Michel, 1980: Power/knowledge. Selected interviews and other writings, 1972–1977. Ed. by Colin Gordon. New York.
- 2011: Vetandets arkeologi. Översättning: C. G. Bjurström; aktualiserad och genomgången av Sven-Erik Torhell. 2, ombrutna, översedda uppl. Lund.
- Geogreif. Geographische Sammlungen. <https://geogreif.uni-greifswald.de>
- GEORG och KARL = Databas utarbetad inom projektet Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna och Yngre geometriska kartor. <https://riksarkivet.se/geometriska>
- Greve, Dieter, 2016: Flurnamen in Mecklenburg-Vorpommern mit einem Lexikon der Flurnamenelemente (Flurnamen von A bis Z). Otryckt manuskript (pdf). Schwerin. https://stiftung-mecklenburg.de/wp-content/uploads/2017/02/Dieter_Greve_Flurnamen_von_A_bis_Z
- Gräslund Berg, Elisabeth, 2004: A hidden world? A gendered perspective on Swedish historical maps. I: European rural landscapes. Persistence and change in a globalising environment. Ed. by Hannes Palang & al. Boston. S. 177–190.
- Gustafsson, Harald, 2016: Sverige som partner 1319–1905. Ett perspektiv. I: Historisk tidskrift 136:1. S. 3–31.
- Gustafsson, Lars, 1967: Litteratur och miljö. I: Stellan Dahlgren: Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige. Stockholm. (W & W-serien 175.) S. 95–124.
- Hagen Idevall, Karin, 2016: Språk och rasism. Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 97.)
- 2018: Aktör-nätverksteori och kritiska textanalyser. En diskussion om teori, metod och tillämpning. I: Kritiska text- och diskursstudier. Red. av Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg. Huddinge. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.) S. 81–100.
- Hansson, Stina, 1984: Svenskans nytta, Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet. Göteborg. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 11.)
- Harley, J. B., 1989: Deconstructing the map. I: Cartographica 26:2. S. 1–20.
- Helander, Kaisa Rautio, 2015a: Sámi language toponymy in linguistic landscapes. The function of place names in language policy. I: Congressus duodecimus internationalis Fenno-Ugristarum, Oulu 2015. Plenary papers. Ed. by Harri Mantila & al. Oulu. S. 111–130.
- 2015b: Samiske stedsnavn i Norge. I: Namn i det fleirspråklege Noreg. Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo. S. 45–84.
- 2016: The power of administration in the official recognition of indigenous place names in the Nordic countries. I: Names and naming. People, places, perceptions and power. Ed. by Guy Puzey and Laura Kostanski. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual Matters 163). S. 229–249.

- Helmfrid, Staffan, 1959: De geometriska jordeböckerna – ”skattläggningskartor”? I: Ymer 79. S. 224–231.
- Hidalgo Tenorio, Encarnacion, 2011: Critical discourse analysis, an overview. I: *Nordic journal of English studies* 10:1. S. 183–210. DOI: <http://doi.org/10.35360/njes.247>
- Höglund, Mats, 2013a: Ett lantmäteri med landets resurser i fokus. I: *Med kartan i fokus. En vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet. Arkivguide.* Av Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund & Bo Lundström. Stockholm. (Skrifter utgivna av Riksarkivet 36.) S. 52–129.
- 2013b: The oldest Swedish geometric land maps. I: *Geschichte – Kartographie – Demographie. Historisch-geographische Informationssysteme im methodischen Vergleich.* Hrsg.: Michael Busch, Stefan Kroll & Rembrandt D. Scholz. Unter Mitarbeit von Jan-Hendrik Hütten, Mandy N. Kuzmierscyk und Philipp Ott. Berlin. (Geschichte: Forschung und Wissenschaft 45.) S. 45–56.
- Idevall Hagren, se Hagren Idevall.
- Indigenous and minority placenames. Australian and international perspectives. Eds.: Ian D. Clark, Luise Hercus & Laura Kostanski. 2014. Canberra.
- Kain, Roger J. P. & Baigent, Elizabeth, 1992: *The cadastral map in the service of the State. A history of property mapping.* Chicago.
- Kamwangamalu, Nkonko M., 2004: The language planning situation in South Africa. I: *Language planning and policy in Africa* 1. Botswana, Malawi, Mozambique and South Africa. Ed. by Richard B. Baldauf Jr & Robert B. Kaplan. Bristol. (Multilingual Matters.) S. 197–281.
- Karlsson, Rickard, 2007: *Svensk-franska förhandlingar. Bland språthökar och franska flugor i svenskt 1700-tal.* Linköping. (Studies in language and culture 9; Linköping studies in arts and science 398.)
- Karsvall, Olof, 2016: *Utjordar och ödegårdar. En studie i retrogressiv metod.* Uppsala. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2016:92.)
- Karsvall, Olof & Tollin, Clas, 2010: Sveriges äldre geometriska kartor. Ett världsarv görs tillgängligt. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 60. S. 94–103.
- Kulturmiljölag (SFS 1988:950); ändrad t.o.m. SFS 2019:864. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolaag-1988950_sfs-1988-950
- Laoire, Muiris Ó, 2014: Epilogue. Multi-sited language policies – where have we come from and where to from here in language policy? I: *Language policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons.* Ed. by Mia Halonen, Pasi Ihalainen & Taina Saarinen. Bristol. (Multilingual Matters.) S. 247–259.
- Latour, Bruno, 2005: *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory.* Oxford.
- Law, John, 1992: Notes on the theory of the actor-network. Ordering, strategy, and heterogeneity. I: *Systems Practice* 5:4. S. 379–393.
- Lehtinen, Leena, 2005: *Karttojen kertomaa. Vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan.* [Vantaa].
- Liiv, Otto, 1938: The aspect of the Estonian landscape at the end of the seventeenth century based on the maps of the Swedish times in the Central State archives. I: *Õpetatud eesti seltsi toimetused* 30. S. 370–383.

- Lo Bianco, Joseph, 2009: Critical discourse analysis (CDA) and language planning (LP). Constraints and applications of the critical in language planning. I: Critical discourse analysis. An interdisciplinary perspective. Ed. by Thao Le, Quynh Le & Megan Short. Hauppauge, NY. (Languages and Linguistics Series.) S. 101–118.
- Matrikeln = Matrikeln und Verzeichnisse der pommerschen Ritterschaft vom 14. bis das 19. Jahrhundert. Hrsg. durch Karl Robert Klempin & Gustav Kratz. 1863. Berlin.
- Mortimer, Katherine S., 2017: Discursive perspectives on language policy and planning. I: Discourse and education. Eds.: Stanton Wortham, Deokson Kim & Stephen May. (Encyclopedia of Language and Education.) S. 185–196. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02243-7_23
- MUB 4 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 4. 1297–1300. Nachträge und Register zu Bd. 1–4. 1867. Schwerin.
- MUB 5 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 5. 1301–1312. 1869. Schwerin.
- MUB 10 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 10. 1346–1350. Nachträge zu Bd. 1–10. 1877. Schwerin.
- MUB 15 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 15. 1360–1365. 1890. Schwerin.
- Naber, Jaak, 1995: Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704. Uppsala. (Opuscula Historica Upsaliensia 15.)
- Names and naming. People, places, perceptions and power. Ed. by Guy Puzey & Laura Kostanski. 2016. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual Matters 163.)
- Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006. Red. av Lars-Erik Edlund & Susanne Hagen. 2009. Umeå. (NORNA-rapporter 83; Nordsvenska 16; Kulturens frontlinjer 56.)
- Nationalutgåva = Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27–28 november 2003. Red.: Birgitta Roeck Hansen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Konferenser 57.)
- Neumüller, Kristina, 2013: Kustland och inland. Lokal variation i övre Norrlands personnamnsskick vid mitten av 1600-talet. I: Nøvn i strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.–4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 153–167.
- Nordin, Jonas, 2000: Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden. Eslöv.
- NorrlS = Norrländska samlingar utg. af Johan Nordlander. 1–18. Stockholm. 1892–1947.
- Nyström, Staffan, 2016: Names and meaning. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 39–51.
- 2018: Place-name policies in Scandinavia and elsewhere. I: Onomastica Uralica 14. S. 65–82.

- Oelze, Katharina & Vollmer, Matthias, 2018: Zu den Flurnamen der Schwedischen Landesaufnahme von Vorpommern (1692–1709). Abstrakt. 131. Jahresversammlung des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung mit einem Schwerpunkt „Namenkunde“. Kiel, 21.–24.05.2018.
- Ortnamnsvård och ortnamnsplanering. Handlingar från NORNA:s femte symposium på Hanaholmen 23–25.9.1977. Red. av Kurt Zilliacus. 1978. Uppsala. (NORNA-rapporter 13.)
- Pauli, Ulf, 1984: Den geometriska uppmätningen av Pommern. En pionjärsats av svenska lantmätare under karolinsk tid. I: Karolinska förbundets årsbok. S. 63–79.
- 1989: Det svenska Tyskland. Sveriges tyska besittningar 1648–1815. Stockholm. (Svenska humanistiska förbundets skriftserie 101.)
- Pedersen, Aud-Kirsti, 2015: Norske stadnamn i fleirspråklege område. I: Namn i det fleirspråklege Noreg. Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo. S. 11–43.
- Petrulevich, Alexandra, 2016: Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knýtlinga saga. Uppsala. (Namn och samhälle 28.)
- Pihl, Elin, 2014: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. Uppsala. (Namn och samhälle 27.)
- Porada, Haik Tomas, 2005: Äldre storskaliga kartor som underlag för landskapsinventering. Tre exempel från Tyskland. I: Nationalutgåva (se detta). S. 95–112.
- PUB 1 = Pommersches Urkundenbuch 1. 786–1253. 2. Auflage. Neu bearbeitet von Klaus Conrad. Erster Teil: Urkunden. 1970. Köln. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern. Reihe 2.)
- Reisigl, Martin, 2018: The discourse-historical approach. I: The Routledge handbook of critical discourse studies. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 44–59.
- Research methods in language policy and planning. A practical guide. Eds.: Francis M. Hult & David Cassels Johnson. 2015. Chichester, UK.
- Romaine, Suzanne, 2021: Language policy and planning. (Oxford bibliographies in linguistics.) DOI: 10.1093/obo/9780199772810-0273
- Rubow-Kalähne, Marianne, 1960: Matrikelkarten von Vorpommern 1692–1698 nach der schwedischen Landesaufnahme. Eine kurze Erläuterung zu den Kartenblättern, Neuenkirchen, Greifswald, Wusterhusen und Hanshagen. Bearbeitet von Ernst Rubow. Leipzig. (Vlg Enzyklopädie.)
- Rålamb, Åke Klasson, 1690: Adelig öfning. Stockholm.
- Samlingar 1 = Samlingar i landtmäteri. Saml. 1, Instruktioner och bref, 1628–1699. 1901. Stockholm.
- Sandnes, Berit, 2003: Fra Starafjall til Starling Hill. Dannelsen og utviklingen av norrøne stedsnavn på Orknøyene. Trondheim.
- 2016: Names in language contact. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 540–553.
- Schröter, Melani, 2018: Absence in critical discourse analysis. I: Kritiska text- och diskursstudier. Red. av Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg. Huddinge. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.) S. 37–56.
- Die Schwedische Landesaufnahme von Pommern 1692–1709. Ergebnisse eines Editionsprojekts im Kontext der Forschung. Hrsg.: Michael Busch & al. 2015. Kiel.

- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. I: *Language and communication* 23 (3–4). S. 193–229. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(03\)00013-2](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00013-2)
- Svea-Pommern. Karten und Text der Schwedischen Landesaufnahme von Pommern 1692–1709. Eine GIS-gestützte Auswahledition des ersten deutschen Katasters im Internet. <http://www.gis.uni-greifswald.de/svea/tiki-index.php>
- Swedell, Ulla, 2007: Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv. I: *Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapet i Uppsala 70-årsymposium 21–22 oktober 2006*. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 95–102.
- 2008: Minoritetsspråkens ställning i ortnamnsbruket i Sverige. I: *Språk i Norden 2008. Tema: Namn*. Oslo. S. 205–211.
- Svensson, Ola, 2015: *Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning. Växjö*.
- Svårdson, John, 1928: *Lantmäteriteknik. Tiden 1628–1725*. I: *Svenska lantmäteriet 1628–1928. Historisk skildring 1–3*. Stockholm. S. 5–256.
- Thelander, Mats, 2005: Sociolinguistic structures chronologically II: Swedish. I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 2*. Ed. by Oskar Bandle (main editor), Kurt Braunmüller & al. Consulting editors: Lennart Elmevik & Gun Widmark. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.2.) S. 1896–1907.
- Thomason, Sarah G., 2001: *Language contact. An introduction*. Edinburgh.
- Thomason, Sarah Grey & Kaufman, Terrence, 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley.
- Tollefson, James W. & Pérez-Milans, Miguel, 2018: Research and practice in language policy and planning. I: *The Oxford handbook of language policy and planning*. Ed. by James W. Tollefson & Miguel Pérez-Milans. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190458898.001.0001>
- Tollin, Clas, 2004: When Sweden was put on the map. I: *European rural landscapes. Persistence and change in a globalising environment*. Ed. by Hannes Palang & al. Boston. S. 191–208.
- 2021: *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolv tusen kartor*. Stockholm. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Handlingar. Antikvariska serien 58; Skrifter utgivna av Riksarkivet 43.)
- TORA = Topografiskt register på Riksarkivet. <https://riksarkivet.se/tora>
- Weinreich, Uriel, 1953: *Languages in contact. Findings and problems*. The Hague.
- Vikstrand, Per, 2005: *Namnen i de geometriska jordeböckerna*. I: *Nationalutgåva (se detta)*. S. 145–156.
- Williams, Emily A. E., 2020: Critical discourse analysis for language policy and planning. I: *The Routledge handbook of corpus approaches to discourse analysis*. Ed. by Eric Friginal & Jack A. Hardy. London. S. 481–498.
- Withers, C. W. J., 2000: Authorizing landscape. “Authority”, naming and the Ordnance Survey’s mapping of the Scottish highlands in the nineteenth century. I: *Journal of historical geography* 26:4. S. 532–554.
- Vollmer, Matthias, 2021: *Flurnamenforschung in Pommern. Geschichte und Perspektiven*. I: *Baltische Studien. Neue Folge* 106. S. 245–257.

Wästfelt, Anders, 2007: Geometrisk jordebokskartor – en representation av ojämna relationer. I: Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia. Red. av Ulf Jansson. Stockholm. S. 17–24.

Summary

Place name policymaking in Swedish Pomerania A discourse analytical and contact onomastic study

By Alexandra Petrulevich

The pilot results presented in the article link to the project ‘Swedifying the other: place-name policymaking in the large-scale cadastral maps of the Swedish Empire’ (funded by the Swedish Foundation for Humanities and Social Sciences, Riksbankens Jubileumsfond; P20-0105). The article answers two research questions: What name-political discourses appear in Swedish regulations regarding collection and processing of place names throughout the entire period of cadastral mapping (1628–1700)? Did land surveyors comply with the instructions as evidenced by the large-scale maps and accompanying documentation from the Wolgast District, Mecklenburg-Vorpommern? The Land Survey’s directives on collection of place names have been collated based on editions of instructions to land-surveyors. The first sub-study reveals that the political endeavour of ‘naming’ the Swedish Empire developed from implicit expectations to provide necessary name material in the older period of cadastral mapping for specific directives on name collection of the younger period. The results comply with a general tendency towards increasingly minute regulation of the mapping process observed in the literature. However, earlier scholarship has failed to observe that the 1691 and 1697 directives explicitly regulate collecting names in multilingual environments. Strikingly, the land surveyors were obliged to note names in Finnish, Estonian, Latvian, Livonian, German, Low German, and Northern Low Saxon and to Swedify them, i.e. adapt or translate, them. The regulations are analysed within a discourse analytical framework centred around Michel Foucault’s concept of power-knowledge and a further development of the concept of proximation across discourse space native to proximation theory. The second sub-study is based on a data sample of 759 place name attestations excerpted from 46 municipality maps of the Wolgast District. It shows that only a small proportion of names (9%) were adapted or Swedified, e.g., *Nitzbandska heden*. The obvious deviation from the instructions outlined above can be tentatively explained as a result of linguistic and cultural proximity between the German-speaking region including its officials and local population and Swedish land surveyors.